

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม ครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เน้นการวิจัยเอกสารแบบบูรณาการโดยใช้วิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed method) ระหว่างการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) กับการวิจัยภาคสนามจากการสัมภาษณ์

ภาคเอกสารได้ศึกษาข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ ได้แก่พระไตรปิฎกภาษาบาลี และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ ข้อมูลทุติยภูมิได้แก่ คัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา รวบรวมข้อมูลจากเอกสารวิชาการ ตำรา นาน พงศาวดาร ตำรา หนังสือวิชาการ วารสาร งานวิจัยและข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต

ภาคสนามได้จากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ นักโบราณคดี ผู้ทรงคุณวุฒิ เกี่ยวกับ รอยพระพุทธรูปและพุทธบาทลักษณะจำนวน ๕ คน เจ้าอาวาสวัดและผู้ที่เกี่ยวข้องในวัดที่ พระพุทธรูปองค์สำคัญประดิษฐานอยู่ ๕ วัดๆ ละ ๑ - ๒ รูป/คน จำนวน ๗ รูป/คน รวมทั้งสิ้น จำนวน ๑๒ รูป/คน

ทำการวิเคราะห์โดยบูรณาการระหว่างข้อมูลจากที่ได้รวบรวมมาจากเอกสารกับข้อมูลที่ได้ จากภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้เชี่ยวชาญ นักโบราณคดี ผู้ทรงคุณวุฒิ เจ้าอาวาสวัดและ ผู้เกี่ยวข้องวัดที่มีรอยพระพุทธรูปองค์สำคัญ ตามวัตถุประสงค์ คือ

๑.เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎี ประวัติความเป็นมาและ พัฒนาการของรอยพระพุทธรูป และพุทธบาทลักษณะในทางพระพุทธศาสนา

๒.เพื่อศึกษา รูปแบบ คุณค่าและประเพณีที่เกี่ยวข้องรอยพระพุทธรูปและ พุทธบาทลักษณะในสังคมไทย

๓.เพื่อวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม

จากผลของการศึกษาวิจัยสามารถสรุปได้ ดังนี้

๕.๑.๑ แนวคิดทฤษฎีประวัติความเป็นมาและ พัฒนาการของรอยพระพุทธรูปและ พุทธบาทลักษณะในทางพระพุทธศาสนา

๑) แนวคิด

แนวคิดเรื่องศาสนาเกิดจากการสร้างสัมพันธ์อันดีระหว่างมนุษย์กับอำนาจลึกลับศักดิ์สิทธิ์ซึ่ง มีอิทธิพลเหนือธรรมชาติและวิถีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องรอยเท้าที่มาจากความเชื่อ

ว่าเป็นรูปรอยที่เทพเจ้าหรือผู้มีความศักดิ์สิทธิ์ได้สัมผัสหรือประทับไว้บนโลก หรือเป็นเครื่องหมายที่บรรพบุรุษให้ไว้เพื่อเป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติของคนรุ่นหลัง ส่วนแนวคิดเรื่องพระรัตนตรัยเป็นศรัทธาความเชื่อมั่นที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้แล้วนำมาสั่งสอนว่ามีคุณความดีที่ขจัดทุกข์ได้จริง พระรัตนตรัยซึ่งเป็นที่พึ่งอันเกษมสูงสุดกว่าที่พึ่งอย่างอื่นจริง แนวคิดเรื่องสังเวชนียสถานและรอยพระพุทธบาทถือว่าเป็นบริโศกเจดีย์และอุทเทสิกเจดีย์ เป็นสื่อสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์เพื่อน้อมรำลึกถึง กราบไหว้บูชาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไปโดยมีเจดีย์เป็นหลักฐานและเป็นประวัติศาสตร์ของพระพุทธองค์ที่เรียกว่าพุทธประวัติ

๒) ทฤษฎี

การสร้างรอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะโดยมีสื่อสัญลักษณ์เป็นรูปมงคล ๑๐๘ ประการ สอดคล้องกับทฤษฎีการสร้างสื่อสัญลักษณ์ คือทฤษฎีสัญญวิทยาและทฤษฎีสัญลักษณ์ทางศาสนา แนวคิดทฤษฎีสัญญวิทยาซึ่งเป็นศาสตร์แห่งสัญลักษณ์ หมายถึงสิ่งที่สร้างขึ้นมารูปหรือรอยพระพุทธบาทตามแบบคติทางอินเดียและศรีลังกาที่ดี หรือรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ทรงประทับไว้เองก็ดี พร้อมทั้งสัญลักษณ์รูปมงคลเริ่มจากมีรูปธรรมจักรเพียงอย่างเดียว หรือมี ๘ อย่างจนถึงมี ๑๐๘ อย่าง ก็เพื่อให้มีความหมายแทนตัวจริงหรือของจริงคือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือแทนรอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ได้ทรงประทับไว้บนโลกนี้ เป็นสื่อสัญลักษณ์เพื่อกราบไหว้บูชา น้อมรำลึกถึงและเข้าถึงหลักพุทธธรรมที่ได้ทรงตรัสสอนไว้ตลอดถึงเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๓) ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะ

ประวัติความเป็นมาของรอยพระพุทธบาทมีมูลเหตุมาจากรากฐานธรรมเนียมของชาวอินเดียที่นิยมทำความเคารพผู้ที่พึงเคารพบูชาที่เท้าหรือด้วยการเอามือไปแตะที่ละองเท้าของผู้นั้น และมาจากความเชื่อตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้แก่ปุณณิสาสูตร อรรถกถา สังยุตตนิกาย, อรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย, พงศาวดารมหาราชของประเทศศรีลังกา,วรรณกรรมบาลีรุ่นหลังในประเทศไทย,ตำนานเรื่องเล่าพื้นบ้านต่างๆ ของแต่ละประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา

ส่วนประวัติความเป็นมาของพุทธบาทลักษณะคือรูปมงคลในรอยพระพุทธบาทได้ถูกสร้างขึ้น ตามคติจากอินเดียที่มีแนวคิดเรื่อง มหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการในมหาปทานสูตรและลักษณะสูตร พระสูตรตันปิฎก ทีฆนิกาย เพื่อจะแสดงสัญลักษณ์ให้ปรากฏในรอยพระพุทธบาทว่าเป็นรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้า และตามคติจากศรีลังกาที่ถือตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกา คัมภีร์นี้ได้บอกรายละเอียดของรูปมงคล ๑๐๘ ประการไว้

ความสำคัญของรอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะ ก็คือรอยพระพุทธบาทเป็นปูชนียวัตถุที่ชาวพุทธได้กราบไหว้บูชามาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน รองจากพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์ รูปและรอยพระพุทธบาทจัดว่าเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้า เพื่อประกอบการเล่าเรื่องพุทธประวัติ เพื่อน้อมระลึกถึงและสักการบูชา ที่สำคัญคือสร้างขึ้นเพื่อเป็น

พุทธบูชาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาที่แสดงสื่อสัญลักษณ์ภาพมงคล ๑๐๘ เป็นเอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเป็นสื่อให้ผู้พบเห็นหรือผู้กราบไหว้รอยพระพุทธรูปได้รับรู้ รำลึกนึกถึงคุณความดีและหลักธรรม เพื่อเข้าถึงพุทธปัญญาอันเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา

๔) พัฒนาการของรอยพระพุทธรูปและพุทธบาทลักษณะในประเทศต่างๆ

ประเทศที่ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาจากอินเดีย เช่น ศรีลังกา พม่า ไทย และกัมพูชา ก็ได้มีพัฒนาการในการสร้างรอยพระพุทธรูปที่มีพุทธบาทลักษณะที่แตกต่างกันบ้าง แต่มาจากคติความเชื่อและสร้างตามคัมภีร์ที่มาเดียวกันเป็นส่วนใหญ่คือสร้างตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกา มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ – ๑๗ จนถึงปัจจุบัน และพัฒนาการของรอยพระพุทธรูปและพุทธบาทลักษณะไปตามแนวคิดที่มีลักษณะที่ซับซ้อนขึ้นเป็นลำดับในประเทศต่างๆ เริ่มจากสร้างรอยพระพุทธรูปคู่อย่างเดียว ต่อมาเป็นรอยพระพุทธรูปคู่เพิ่มรูปธรรมจักรไว้ตรงกลางฝ่าพระบาททั้งสองข้าง ต่อมาเป็นรอยพระพุทธรูปคู่เพิ่มรูปมงคลเป็น ๓ ประการ, ต่อมาเพิ่มรูปมงคลให้มากขึ้นเป็น ๘ ประการ, และครั้งต่อมาได้เพิ่มรูปมงคลให้มากขึ้นถึง ๑๐๘ ประการทั้งในรอยพระพุทธรูปคู่และรอยพระพุทธรูปเดี่ยวและนิยมสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน เพื่อเป็นสื่อสัญลักษณ์แห่งความดีงาม โชคลาภ ความเจริญ เป็นสัญลักษณ์เครื่องสูงประกอบพระบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นการสอนเตือนใจให้เกิดปัญญาเรื่องภพภูมิในจักรวาลคือเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดหรือกฎแห่งกรรมและให้มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปนั้นเป็นคุณลักษณะที่จะสะท้อนออกด้วยพุทธบารมีที่ยิ่งใหญ่สู่ผู้นอบน้อมกราบไหว้สักการบูชาด้วยความเลื่อมใสศรัทธา มุ่งให้ชาวพุทธได้เรียนรู้และเข้าถึงหลักธรรม

๕.๑.๒ รูปแบบคุณค่าและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูปและพุทธบาทลักษณะ

๑) รูปแบบของรอยพระพุทธรูปและพุทธบาทลักษณะ

รูปแบบของพุทธบาทลักษณะคือรูปมงคลที่ถูกสร้างขึ้นในรอยพระพุทธรูปตามคตินิยมจากอินเดียและศรีลังกาในประเทศต่างๆ ในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์ เริ่มจากเป็นรูปแบบรอยพระพุทธรูปคู่ไม่มีสัญลักษณ์ใด ต่อเป็นรูปแบบที่เป็นรูปพระพุทธรูปคู่ที่มีรูปธรรมจักรอย่างเดียวอยู่กลางฝ่าพระบาททั้งสองข้าง รูปแบบต่อมาเป็นรูปแบบพระพุทธรูปคู่และได้เพิ่มรูปมงคลขึ้นเป็น ๓ อย่างและ ๘ อย่างหรือมากกว่า ครั้นต่อมานิยมรูปแบบรอยพระพุทธรูปคู่และได้เพิ่มรูปมงคลให้มากขึ้นถึง ๑๐๘ ประการตามความนิยมเรื่องมงคล ๑๐๘ ครั้นต่อมานิยมสร้างพุทธบาทลักษณะเป็นรูปมงคล ๑๐๘ ประการทั้งในรูปแบบรอยพระพุทธรูปคู่และรูปแบบรอยพระพุทธรูปเดี่ยวซึ่งได้นิยมสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน แต่สำหรับการเรียงรูปมงคลในรอยพระพุทธรูปแตกต่างกันไปตามศิลปนิยมของแต่ละประเทศ

๒) คุณค่าของรอยพระพุทธรูปและพุทธบาทลักษณะในสังคมไทย

ประเทศไทยได้รับแนวคิดความเชื่อเรื่องรอยพระพุทธรูปและพุทธรูปลักษณะหรือรูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปมาจากประเทศศรีลังกาและส่งผลให้เกิดคุณค่าต่อพุทธศิลป์ด้านต่างๆ ที่เอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาหลายด้าน เช่น ด้านสถาปัตยกรรม ด้านประติมากรรม ด้านจิตรกรรม ด้านวรรณกรรมและด้านอื่นๆ เช่น ด้านจิตใจ ด้านการศึกษา ด้านเศรษฐกิจและสังคม ในสมัยต่างๆ ในสังคมไทยและได้สืบทอดมรดกทางพุทธศิลป์ที่ประณีตวิจิตรอ่อนช้อยสวยงามอยู่ตามวัดวาอารามและศาสนสถานอื่นๆ สร้างความภาคภูมิใจแก่ชาวไทยในยุคปัจจุบันและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวจากต่างแดนเข้ามาท่องเที่ยวในบ้านเมืองเราสร้างรายได้ด้านการท่องเที่ยวปีละมากมายมหาศาลในแต่ละปี

๓) ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธรูป

ประเทศไทยมีประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา จึงได้มีวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดควบคุมมาสู่พระพุทธศาสนามากมายที่เรียกกันว่าเป็นวิถีชีวิตของคนไทยเลยทีเดียว คือตั้งแต่เกิด วยศึกษา วยทำงาน วยแก่ จนถึงวันตาย คือตั้งแต่เกิดจนตาย ชาวพุทธทุกคนจะต้องมีวิถีชีวิตเกี่ยวข้องกับประเพณีทางศาสนาอยู่ตลอดเวลา แต่ทั้งหมดผลรวมสุดท้ายคือช่วยให้เข้าถึงกะพืดเพื่อจะเข้าถึงแก่นแท้ภายในของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ประเพณีสำคัญหลักของประเทศไทยมี ๓ ประการ คือ จารีตประเพณี (Mores), ขนบประเพณี (Institution), แบ่งย่อยออกเป็น ๒ ประการ คือ ประเพณีที่ได้รับจากพระพุทธศาสนาโดยตรงเช่น วันวิสาขบูชา วันมาฆบูชา วันอาสาฬหบูชา ประเพณีการบรรพชาอุปสมบท ประเพณีทอดกฐินผ้าป่า การแต่งงาน เป็นต้น และประเพณีที่นำพระพุทธศาสนาไปเสริม, และขนบประเพณี (Institution), ส่วนประเพณีที่เกี่ยวกับรอยพระพุทธรูป เช่น ประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูปประจำปีของวัดต่างๆ, ประเพณีการเดินขึ้นภูเขาเพื่อขึ้นไปบูชาหรือสรงน้ำรอยพระพุทธรูปและพระธาตุประจำปี, ประเพณีเดินขึ้นภูเขาเพื่อนมัสการพระพุทธรูปเขาพลวง จังหวัดจันทบุรี, ประเพณีชักพระพุทธรูปหรือชักพระบาทของกลุ่มชาวบ้านตะปอน และชาวบ้าน ตำบลเกวียนหัก อำเภอลำลูกเกด จังหวัดจันทบุรี ประเพณีนมัสการรอยพระพุทธรูปเวินปลา, ประเพณีไหว้พระ ๙ วัดไหว้พระพุทธรูป ๙ แห่ง, และประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

๕.๑.๓ พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม

๑) พุทธบาทลักษณะที่มีรูปมงคล ๑ ถึง ๘ อย่าง

พุทธบาทลักษณะคือสัญลักษณ์รูปมงคลในรอยพระพุทธรูปยุคแรกมีเพียงรูปธรรมจักรเพียงอย่างเดียวคือ **รูปธรรมจักร** อันเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญเป็นเครื่องหมายทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องหมายแรกที่ถูกสร้างขึ้นตรงกลางรูปพระพุทธรูปทั้งสองข้างบ่งบอกความเป็นพระพุทธศาสนาสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคืออัมมจักกัปปวัตตสูตรอันเป็นพระธรรมเทศนาถ้อยคำแรกที่พระพุทธองค์ทรงแสดงแก่ปัญจวัคคีย์

ยุคต่อมามีรูปมงคลเพิ่มขึ้นเป็น ๓ อย่างคือ รูปธรรมจัก ตรีรัตนและสวัสดิกะ รูปธรรมจักร ได้กล่าวมาแล้ว ต่อไปคือ

เครื่องหมายตรีรัตน สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมโดยรวมแทนองค์พระพุทธเจ้าในสภาวะอันเป็นรูปปรากฏของสังขารและเป็นแกนกลางของจักรวาล

เครื่องหมายสวัสดิกะ แสดงถึงการหมุนเวียนของกาลเวลาชั่ววินาที แสดงถึงการเวียนว่ายตายเกิดอย่างไม่จบสิ้นของผู้มีกิเลส สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือวัฏฏะ ๓

ครั้งต่อมาก็ได้เพิ่มรูปมงคลมากขึ้นเป็น ๘ อย่างความหมายของรูปมงคลเหล่านี้สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในฐานะที่เป็นสื่อบ่งชี้ถึงหลักธรรมคือ

เครื่องหมายตรีรัตน และเครื่องหมายสวัสดิกะ ได้กล่าวมาแล้ว

คันฉ่อง หมายถึงการรู้แจ้งเห็นจริง พระพุทธองค์เปรียบเสมือนรัตนอุสภราชที่นำพาสัตว์โลกเข้าสู่มรรคผลนิพพาน สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือโลกุตตรธรรม ๙ และมหาปฐักษณ ๓๒ ประการ

ขอช้าง เป็นเครื่องหมายประจำตำแหน่งของพระมหากษัตริย์หมายถึงอำนาจและยศศักดิ์ ขอแก้วนี้คืออรรถัตตผลญาณของพระพุทธองค์ที่ทรงให้สัตว์ดำรงอยู่ในความสุขคือมรรคผล นิพพาน เพื่ออุทิศสัตว์โลกให้ออกจากอกุศลให้มาตั้งอยู่ในกุศลด้วยขอแก้วคืออรรถัตตผลญาณนี้จึงสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคืออรรถัตตมคคญาณและอรรถัตตผลญาณ

ปลา เป็นเครื่องหมายของความมีชีวิตหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ความรุ่งเรือง ความเจริญงอกงามและความร่ำรวยและหมายถึงอัครสาวกซ้าย ขวา ซึ่งเป็นธรรมเสนาบดีของพระพุทธองค์ สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม คือสังฆรัตนะ แก้วคือหมู่สงฆ์สาวกที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่สืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และผู้นำของพุทธบริษัท ๔

หมอน้ำ คือกระออมมีน้ำเต็ม หมายถึงความเจริญและโชคดีไม่มีที่สิ้นสุดเป็นภาชนะรองรับน้ำนมชื่อว่าภาชนะแก้วมณี บริบูรณ์กล่าวคือโลกุตตรธรรม ๙ คืออมตมหานิพพาน สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือพุทธรัตนะ

ศรีวิตตะ หมายถึงรูปนามธรรมแทนพระองค์พระนางศรีลักษมีเทวีแห่งโชคลาภ สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือบุญกิริยาวัตถุ ๓

วิธมาน หมายถึงภาชนะรองรับน้ำนมหรือภาชนะทองคำได้แก่ความอุดมสมบูรณ์ ภาชนะทองคำนั้น เป็นดุจพระนามของพระตถาคตเจ้าและชื่อว่าเป็นดุจทิพย์โอสธเพราะสงประจักษ์โรคาพยาธิของสัตว์คือกิเลสทั้งปวง ให้บรรลุสุขคือมรรคผล นิพพาน สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือพุทธรัตนะและธรรมรัตนะ

เลข ๘ หรือมงคล ๘ เป็นเลขมงคลที่นิยมกันมากมีความสัมพันธ์ดังนี้

- เลข ๘ ถือว่าเป็นเลขมงคลที่ได้รับความนิยมโดยทั่วไปในอินเดียมาตั้งแต่โบราณกาล

- เลข ๘ ถือว่าเป็นเลขเฮง หรือเลขแห่งความร่ำรวยของชาวจีน,ฮ่องกง,สิงคโปร์ และเป็นเลขของเซียนทั้ง ๘ หรือแปดเซียน

- เลข ๘ ทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย มีบทพระพุทธรูปที่มี ๘ บทอยู่จำนวนมาก เช่น นะโม ๘ บท,อิติปิโส ๘ ทิศ,พระอรหันต์ ๘ ทิศ,พาหุง ๘ บท,และมีหลักธรรมที่มี ๘ ประการอยู่หลายประการเช่น โลกธรรม ๘, ลักษณะตัดสินธรรมวินัย ๘, และอริยมรรคมีองค์ ๘,

สมัยต่อมาได้มีการพัฒนาพุทธบาทลักษณะให้มีรูปมงคลเพิ่มมากขึ้นเป็น ๑๐๘ ประการ เรียกว่ามงคล ๑๐๘ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๗ และได้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จำนวนเลข ๑๐๘ ถือว่าเป็นเลขมงคลสูงสุดซึ่งวิเคราะห์ได้ว่า

๒) พุทธบาทลักษณะที่มีรูปมงคล ๑๐๘ ประการโดยภาพรวม

เลข ๑๐๘ พระพุทธศาสนาตามคติอินเดีย ศรีลังกา พม่า และประเทศไทย ได้เชื่อว่าเป็นเลขมงคลสูงสุดทั้งทางด้านพุทธศาสตร์และด้านไสยศาสตร์ หรือใช้ผสมผสานกันทั้งพุทธศาสตร์และไสยศาสตร์ คือพุทธศาสนาผสมกับพราหมณ์

ด้านพุทธศาสตร์ เลข ๑๐๘ ได้แนวคิดมาจากการนับคุณของพระรัตนตรัยรวมเข้าด้วยกัน คือพุทธคุณจำนวน ๕๖ ประการ,ธรรมคุณจำนวน ๓๘ ประการ,และสังฆคุณจำนวน ๑๔ ประการ รวมเป็น ๑๐๘ หรือเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและขจัดปัดเป่าอวมงคลสิ่งไม่ดีต่างๆ แต่พระมหากษัตริย์แก่ประเทศชาติบ้านเมือง ประชาชนทั่วไปหรือคณะบุคคล พระสงฆ์ก็จะนิยมเจริญพระพุทธมนต์บทเฉพาะบทที่สำคัญจำนวน ๑๐๘ จบ เป็นต้น

ด้านไสยศาสตร์ ในประเทศไทยได้สืบทอดมาจากอินเดียที่นิยมเลขมงคล ๑๐๘ มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล เริ่มจาก เมื่อสิทธัตถะราชกุมารประสูติได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะได้เชิญพราหมณ์จำนวน ๑๐๘ คน ตามขัตติยราชประเพณี มาเลี้ยงอาหารในพระราชานิเวศน์ แล้วทรงเลือกพราหมณ์จำนวน ๘ คน จาก ๑๐๘ คน เฉพาะที่ชำนาญด้านโหราศาสตร์ตรวจทำนายลักษณะแล้วถวายพระนามพระราชโอรสว่า สิทธัตถะ แปลว่า ผู้มีความสำเร็จในสิ่งที่ประสงค์

พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้ถูกนำไปใช้ทางด้านไสยศาสตร์คือการนำบทเจริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณและบทสวดพระปริตรอื่นๆ ไปใช้ปลุกเสกหรืออธิษฐานจิตบริกรรมจำนวน ๑๐๘ จบ เกี่ยวกับการสร้างวัตถุมงคล เครื่องรางของขลัง และได้มีตำราสำหรับใช้ทำวัตถุมงคลและเครื่องรางของขลังดังกล่าว เช่น นะ ๑๐๘, ยันต์ ๑๐๘, หัวใจพระคาถา ๑๐๘, ลูกประคำ ๑๐๘ สำหรับใช้นับในการภาวนาหรือบริกรรม ๑๐๘ จบ

มงคล ๑๐๘ เพื่อปรับฮวงจุ้ยส่งเสริมประเทศชาติและบ้านเมือง มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทในพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามกรุงเทพมหานคร ที่ได้ถูกสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นลายรูปมงคล ๑๐๘ ที่รับมาจากคติชมพูทวีป ประดับลวดลายด้วยมุกแบบไทยผสมจีน ได้ผสมผสานกันอย่างวิจิตรบรรจง ลวดลายมงคล ๑๐๘

ดังกล่าวนี้ได้มีแนวคิดเรื่องฮวงจุ้ยเพื่อเป็นการส่งเสริมประเทศชาติและบ้านเมืองให้ถาวรรวัฒนาสืบไปด้วย

ส่วนพุทธบาทลักษณะคือรูปมงคล ๑๐๘ ประการที่ได้พัฒนาการสร้างขึ้นในแต่ละยุค ถ้ามองให้ลึกโดยภาพรวมจะเห็นไปถึง แรงศรัทธา,เจตนา,ความวิริยะอุตสาหะ,ความเสียสละร่างกาย แรงใจและกำลังทรัพย์,ตลอดถึงความรู้ความสามารถด้านพุทธศิลป์,สถาปัตยกรรม,ประติมากรรม, จิตรกรรม, วัสดุและเครื่องมือเครื่องใช้ในการสรรค์สร้างรอยพระพุทธบาทและบรรจุพุทธบาทลักษณะ เป็นรูปมงคลที่มีความหมายเป็นสื่อสัญลักษณ์ลงในรอยพระพุทธบาทแต่ละคู่หรือแต่ละองค์ได้สำเร็จจุลวง มาด้วยดีมีความยั่งยืนคงทนถาวรสืบทอดควบคู่กับพระพุทธรูปศาสนามาได้จนถึงทุกวันนี้ ย่อมสะท้อน หรือ บ่งชี้ให้เห็นว่าสัมพันธ์กับหลักธรรมหลายประการเช่น มหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการและบารมี ๑๐, บุษบา ๒, อนุสติ ๑๐, ความกตัญญูกตเวที, ความสามัคคี, จาคะ, พละ ๕, โลกธรรม ๘, อริยมรรค มีองค์ ๘, และการปลูกศรัทธาและปัญญา,

๓) พุทธบาทลักษณะที่มีรูปมงคล ๑๐๘ ประการที่นักโบราณคดีได้แบ่งออกไว้เป็น

๓ ประเภท คือ -

- ประเภทที่ ๑ เป็นรูปมงคลที่เป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความเจริญและความอุดมสมบูรณ์ สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในฐานที่เป็นสื่อบ่งชี้ถึงหลักธรรมที่นำผู้ประพฤติปฏิบัติ ไปสู่โชคลาภ ความเจริญรุ่งเรืองและความอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ ๓, ไตรสิกขา ๓, จักร ๔, อิทธิบาท ๔, วุฑฒิ ๔, และทิวรรธมิกัตถประโยชน์ ๔

- ประเภทที่ ๒ เป็นรูปมงคลที่เป็นสัญลักษณ์เครื่องประกอบบารมีของพระมหากษัตริย์ และพระเจ้าจักรพรรดิ สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในฐานที่เป็นสื่อที่บ่งชี้ถึงหลักทศพิธราชธรรมหรือ ราชธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ในชาดกเรื่อง มหาหังสชาดก เป็นธรรม ๑๐ ประการที่ พระเจ้าแผ่นดินควรประพฤติ เป็นธรรมของผู้ปกครองบ้านเมืองเรียกว่า ทศพิธราชธรรม

- ประเภทที่ ๓ เป็นรูปมงคลที่เป็นสัญลักษณ์อันเป็นส่วนประกอบของภพภูมิ ในระบบ จักรวาล ตามความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในฐานที่เป็นสื่อบ่งชี้ถึง ภพ ๓ และภูมิ ๔ ตลอดถึงกฎแห่งกรรม

๕.๒ สรุปองค์ความรู้ด้านพุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม

การศึกษาวิจัยเรื่อง พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมครั้งนี้ นอกจากทำให้ได้ทราบถึง แนวคิด ทฤษฎี ประวัติความเป็นมา พัฒนาการของรอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะ รูปแบบ คุณค่าต่อพุทธศิลป์ด้านต่างๆ ในสังคมไทยสมัยต่างๆ และประเพณีที่เกี่ยวกับ รอยพระพุทธบาทในปัจจุบันแล้ว ยังได้พบบ่องค์ความรู้ด้านพุทธบาทลักษณะอันเป็นสื่อสัญลักษณ์

รูปมงคลชนิดต่างๆ ในรอยพระพุทธรูปที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมทั้งโดยธรรมาธิฐานและบุคคลาธิฐาน ดังนี้

๑) พุทธบาทลักษณะที่มีสื่อสัญลักษณ์รูปมงคล ๑ - ๘ ประการ คือ รูปธรรมจักร สัมพันธ์กับธัมมจักกัปปวัตตนสูตร อันเป็นพระธรรมเทศนาครั้งแรก, เครื่องหมายตรีรัตน์ สัมพันธ์กับหลักธรรมโดยรวมแทนพระพุทธรูปองค์ในภาวะอันเป็นรูปปรากฏของสัจธรรมและเป็นแกนกลางของจักรวาล, เครื่องหมายสวัสดิกะ คือการหมุนเวียนของกาลเวลาชั่ววินาที สัมพันธ์กับวัฏฏะ ๓, รูปคันฉ่อง คือการรู้แจ้งเห็นจริงที่เปรียบพระพุทธรูปเป็นดุจรัตนอุสภราชที่สมบูรณ์ด้วยลักษณะทุกอย่างนำพาสัตว์โลกเข้าสู่มรรคผลนิพพาน สัมพันธ์กับโลกุตตรธรรม ๔ และมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ, รูปขอช้าง หมายถึงอำนาจ ยศศักดิ์ เป็นขอแก้วคืออรรถัตตผลญาณของพระพุทธรูป อดุรังสัตว์โลกให้ออกจากอกุศลให้มาตั้งอยู่ในกุศลด้วยขอแก้วคืออรรถัตตผลญาณนี้ สัมพันธ์กับอรรถัตตมคคญาณและอรรถัตตผลญาณ, รูปปลาช่อน หมายถึงความอุดมสมบูรณ์และหมายถึงอัครสาวกซ้าย ขวา คือพระมหาโมคคัลลานะและพระสารีบุตร เป็นธรรมเสนาบดี สัมพันธ์กับสังฆรัตนะ แก้วคือพระสงฆ์สาวกที่เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่สืบทอดอายุพระพุทธศาสนา, รูปหม้อน้ำ คือภาชนะที่รองรับน้ำนมได้ชื่อว่าเป็นภาชนะแก้วมณีบริบูรณ์กล่าวคือโลกุตตรธรรม ๔ สัมพันธ์กับพุทธรัตนะ,รูปศรีวิไลสะ แทนพระนางลักษมีเทวีแห่งโชคลาภ สัมพันธ์กับบุญกิริยาวัตถุ ๓ , รูปวัชรมาน คือภาชนะรองรับน้ำนมหรือภาชนะทองคำที่เป็นดุจทิพย์โอสธเป็นดุจพระนามของพระพุทธรูปเพราะสงบระงับโรคภัยไข้เจ็บคือกิเลสของหมู่มสัตว์ สัมพันธ์กับพุทธรัตนะและธัมมรัตนะ ประการสำคัญคือเลข ๘ เป็นเลขมงคลของอินเดียมาแต่โบราณ เป็นเลขเฮง เลขแห่งความร่ำรวยของชาวจีน และเป็นเลขของเซียนทั้ง ๘ หรือป๋ายเซียน ในทางพระพุทธศาสนาในประเทศได้มีบทสวดสาธยายและหลักธรรมที่เกี่ยวกับ เลข ๘ เช่น นะโม ๘ บท,อิติปิโส ๘ ทิศ,พระอรหันต์ ๘ ทิศ, มรรค ๘, โลภธรรม ๘ ,ลักษณะการตัดสินใจพระธรรมวินัย ๘ ประการ เป็นต้น

๒) พุทธบาทลักษณะที่มีสื่อสัญลักษณ์เป็นรูปมงคล ๑๐๘ ประการ โดยภาพรวม จำนวนเลข ๑๐๘ ทางพระพุทธศาสนาตามความนิยมของอินเดีย ศรีลังกา พม่า และไทย เชื่อถือกันว่าเป็นเลขมงคลสูงสุดและนิยมใช้ทั้งทางด้านพุทธศาสตร์และด้านไสยศาสตร์ หรือใช้ผสมผสานกันไปในพิธีมงคลต่างๆ โดยด้านพุทธศาสตร์ได้แนวคิดมาจากการนับพุทธคุณจำนวน ๕๖,ธรรมคุณ ๓๘,และสังฆคุณ ๑๔ รวมได้ ๑๐๘ นิยมใช้สวดสาธยายพระปริตรบทสำคัญจำนวน ๑๐๘ จบเพื่อขับไล่สิ่งที่เป็นอวมงคล และเพื่อความเป็นสิริมงคลในโอกาสต่างๆ ทางด้านไสยศาสตร์ก็ใช้บริการมปลุกเสกคาถาอาคมเฉพาะบท เฉพาะเรื่อง ๑๐๘ จบเพื่อให้เกิดพลังความเข้มแข็ง และได้มีคัมภีร์หรือตำราการใช้ นะ ๑๐๘,หัวใจพระคาถา ๑๐๘,ยันต์ ๑๐๘,ลูกประคำ ๑๐๘ ในการบริการมเป็นต้น และได้มีการใช้มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปในพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ เพื่อปรับฮวงจุ้ยให้แก่บ้านเมือง ตามคตินิยมของชาวจีน ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พุทธบาทลักษณะคือสื่อสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ประการ เมื่อมองจากเจตนารมณ์ แรงศรัทธา ความวิริยะอุตสาหะ ความเสียสละ ความรู้ด้านพุทธศิลป์ ความสามัคคี ของผู้สร้าง รอยพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะประการต่างๆ ในอดีตที่ผ่านมา โดยภาพรวมสัมพันธ์กับ หลักพุทธธรรมหลายๆ ประการ เช่น มหาบุริสลักษณะ ๓๒, บารมี ๑๐, บุญ ๒, อนุสติ ๑๐, ความกตัญญูตเวที, ความสามัคคี, จาคะ, พละ ๕, โลกธรรม ๘, อริยมรรคมีองค์ ๘, และการปลูกศรัทธา และปัญญาเป็นต้น

๓) พุทธบาทลักษณะคือสื่อสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ประการในรอยพระพุทธรูป ที่นักโบราณคดีได้แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท แต่ละประเภทสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมดังนี้

-ประเภทที่ ๑ รูปมงคลที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ของโชคลาภ ความเจริญและความอุดมสมบูรณ์ สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมที่นำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่โชคลาภ ความเจริญรุ่งเรืองและความอุดมสมบูรณ์ได้ คือบุญกิริยาวัตถุ ๓, สีกขา ๓, จักร ๔, อิทธิบาท ๔, และทิวรรธมิกัตถประโยชน์ ๔ ประการ

-ประเภทที่ ๒ รูปมงคลที่เป็นสื่อสัญลักษณ์เครื่องประกอบบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือราชาธรรมหรือทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ

-ประเภทที่ ๓ รูปมงคลที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ส่วนประกอบของภพภูมิในระบบจักรวาล สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม คือ ภพ ๓, ภูมิ ๔ และกฎแห่งกรรม

แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญา เจตนารมณ์ ความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระรัตนตรัยมีความเสียสละสามัคคีธรรมของชาวพุทธในอดีตที่ได้สรรค์สร้างสืบทอดรอยพระพุทธรูปโดยมีพุทธบาทลักษณะเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่เป็นมงคลและมีความหมายเกี่ยวกับพุทธธรรมความดีงามอย่างเป็นเอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาชี้ให้เห็นว่าความเป็นมงคลต้องเกิดจากการกระทำคุณความดี เพื่อน้อมรำลึกถึงกราบไหว้บูชาพระพุทธรองค์และเผยแผ่สืบทอดพระพุทธศาสนาจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน

โดยแสดงเป็นตารางภาพได้ดังนี้

พุทธบาทลักษณะ รูปมงคล ๑ – ๘ ประการ	สัมพันธ์กับ	หลักพุทธธรรม
รูปธรรมจักร	←→	ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร
เครื่องหมายตรีรัตน	←→	แทนพระพุทธรองค์,และเป็น แกนกลางใจของกรवाल
เครื่องหมายสวัสดิกะ	←→	วิภังค์ ๓
รูปคันท้อง	←→	โลกุตตรธัมม ๙, มหาปฐิสลักษณ์ ๓๒
รูปขอช้าง	←→	อรหัตตมคคญาณ,อรหัตตผล ญาณ
รูปปลาตู้	←→	สังฆรัตนะ
รูปหมอน้ำ	←→	พุทธรัตนะ
รูปศรีวัตตะ	←→	บุญกิริยาวัตร ๓
รูปวัธมาน	←→	พุทธรัตนะ,ธัมมรัตนะ

พุทธบาทลักษณะ ๑๐๘ ประการ ในภาพรวม	สัมพันธ์กับ ←→	-มหาปฐิสลักษณ์ ๓๒ -บารมี ๑๐,บูชา ๒,อนสสติ ๑๐ -กตัญญูกตเวที,สามัคคีธรรม, -จาคะ,พละ ๕,โลกธรรม ๘, มรรค ๘ -การปลุกศรัทธาและปัญญา
--------------------------------------	-------------------	---

พุทธบาทลักษณะที่แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท	สัมพันธ์กับ	หลักพุทธธรรม
ประเภทที่ ๑ รูปสัญลักษณ์ของ โซคลาก ความเจริญ ความอุดม สมบูรณ์	↔	บุญกิริยาวัตถุ ๓,สิกขา ๓,จักร ๔, อิทธิบาท ๔,วุฒติธรรม ๔, ทิวฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔
ประเภทที่ ๒ รูปสัญลักษณ์ เครื่องประกอบบารมี พระมหากษัตริย์ พระเจ้า จักรพรรดิ	↔	ราชธรรมหรือทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ
ประเภทที่ ๓ รูปสัญลักษณ์ของ ภพภูมิในระบบจักรวาล	↔	ภพ ๓, ภูมิ ๔

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ได้ทราบแนวคิด ทฤษฎี ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการของรอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะ รวมทั้งรูปแบบคุณค่าของรอยพระพุทธบาทและพุทธบาทลักษณะต่อพุทธศิลป์ด้านต่างๆ ในแต่ละยุคสมัยและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับรอยพระพุทธบาท ทำให้ได้เห็นความสำคัญของรอยพระพุทธบาทและสัญลักษณ์คือพุทธบาทลักษณะที่บรรพบุรุษได้สรรค์สร้างไว้ด้วยจิตกตัญญูรู้คุณของพระพุทธเจ้า ต้องการให้เป็นสัญลักษณ์ที่เผยแพร่สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์เพื่อน้อมรำลึกถึงและกราบไหว้ในฐานะที่เป็นอุทเทสิกเจดีย์ที่สำคัญอย่างหนึ่ง ที่ควรจธำรงรักษาไว้ให้ยั่งยืน คู่กับพระพุทธศาสนาในผืนแผ่นดินไทยสืบไป ผู้วิจัยจึงได้มีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะสำหรับวัดที่มีรอยพระพุทธบาทประดิษฐานอยู่

๑) ควรจัดทำป้ายเชิญชวนให้ชาวพุทธได้ไปกราบไหว้รอยพระพุทธบาท พร้อมด้วยแสดงแผนภูมิที่ตั้งของรอยพระพุทธบาทและสถานที่สำคัญอื่นๆ ในเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสภายในวัด แสดงไว้อย่างชัดเจน

๒) ควรจัดให้มีวิทยากรบรรยายหรือทำป้ายบอกกล่าวแนะนำให้ผู้มากราบไหว้บูชา รอยพระพุทธบาทได้มีความรู้และเข้าใจถึงความเป็นมาความสำคัญของรอยพระพุทธบาทตลอดถึงสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาทซึ่งสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่แฝงอยู่

๓) ควรจัดกิจกรรมรณรงค์ให้มิงานนมัสการรอยพระพุทธบาท,ไหว้พระสวดมนต์และนั่งสมาธิภาวนารอบๆ รอยพระพุทธบาท หรือในอาคารใกล้เคียงรอยพระพุทธบาทเพื่อเป็นพุทธบูชาในโอกาสต่างๆ

๔) ควรจัดทำแผ่นพับเรื่องราวภาพถ่ายและคำกล่าวนมัสการรอยพระพุทธรูปและคำกล่าวบูชาลายลักษณ์ คือรูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปเพื่อแจกจ่ายแก่ชาวพุทธผู้มากราบไหว้บูชารอยพระพุทธรูปได้ใช้สวดบูชาอย่างทั่วถึง

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

๑) ควรศึกษาถึงพัฒนาการของสื่อสัญลักษณ์คือรูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปในประเทศทางเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์จากอดีตถึงปัจจุบันในเชิงเปรียบเทียบด้านพุทธศิลป์หรือด้านอื่นๆ

๒) ควรศึกษาเกี่ยวกับสื่อสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปในฐานะที่เป็นสื่อสัญลักษณ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามแนวคิดหรือทฤษฎีเฉพาะเรื่องทางตะวันตกหรือตะวันออก

๓) ควรศึกษาแนวคิดความเชื่อเรื่องมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปในอรรถกถาพุทธรูปลักษณะหรือคัมภีร์ที่เกี่ยวข้องอื่นๆ

๔) ควรศึกษาคำจารึกเกี่ยวกับเรื่องรอยพระพุทธรูปในสังคมไทยยุคต่างๆ ในเชิงลึกเพื่อให้ทราบถึงกาลเวลา, ศรัทธาและเจตนาของผู้สร้างเพื่อให้ชาวพุทธได้เห็นถึงความสำคัญหรือเรียนรู้ถึงแก่นแท้

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี และภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือ

กมล ภาพิจิตร. จิตวิทยาฉบับสมบูรณ์. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๒.

กรมศิลปากร. จารึกสมัยสุโขทัย (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๙๐๐ ปี ลายสือไทย). กรุงเทพมหานคร:

หอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๒๖.

..... **ตำนานพระพุทธรูปและนิราศพระบาท**. จัดพิมพ์ในงาน ฉาปนกิจศพ
นางสมจิตต์ วัฒนศิริ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม. ๒๕๐๓.

..... **พุทธรูปทลขณ และรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร :
บริษัทฟรีสเกล จำกัด. ๒๕๓๖.

กองโบราณคดี กรมศิลปากร. **รายงานการขุดค้นและขุดแต่งโบราณสถานสระมรกต**.

กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๒.

กาญจนา แก้วเทศ. **การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวาทกรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
ภาพพิมพ์, ๒๕๔๔.

กาญจนา แก้วเทศ. **การวิเคราะห์สื่อด้วยทฤษฎีสัญญาวิทยา**. กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาการ
สื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

กิ่งแก้ว อัดถากร. **คติชาวบ้าน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาบรรณาการ, ๒๕๑๘.

กิตติมา สุรสนธิ. **ความรู้ทางการสื่อสาร**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑.

กำธรเทพ กระต่ายทอง พร้อมคณะ. **พระราชพิธียกจุลมงกุฏและสมโภชน์พระพุทธรูปสระบุรี**.

กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๔๒.

คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ประชุมจารึกภาคที่ ๑**.

กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี. ๒๕๒๑.

คณะสงฆ์อำเภอพระพุทธรูปและบริษัทวิศวกรการช่าง จำกัด. **มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปทองคำ**

วัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี. กาญจนบุรี: สำนักพิมพ์ธรรมเมธี-สหายพัฒนากาพิมพ์,
๒๕๔๘.

คณะศรีธาดาตามรอยบาทพระพุทธรูปพุทธวงศ์. **พระพุทธรูปสี่รอย ธรรมบท**. นครปฐม: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์. **เอกสารการสอนภาษาไทยคดีศึกษา ศาสนา และลัทธิในท้องถิ่น**.

มหาสารคาม: ปริดาการพิมพ์, ๒๕๓๘.

จารุณี อินเณตฉาย และคณะ. **พุทธรูปลักษณะและรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย**.

กรุงเทพมหานคร: บริษัทฟรีสเกล จำกัด, ๒๕๓๖.

จิราภรณ์ ภัทรานุกัทร. **สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพมหานคร:

โครงการไทยคดีศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

จำนงค์ อติวัฒนสิทธิ์. **สังคัมศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๖.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร. **พระพุทธศาสนาในศรีลังกา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: หจก.เนชั่นพริ้นติ้ง, ๒๕๕๑.

ทัศนีย์ ทานตวนิช. **คติชาวบ้าน**. ชลบุรี: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออกคณะมนุษยศาสตร์

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน. ๒๕๒๓.

จิตยา สุวรรณขภู. **พัฒนาการแนวคิดและทฤษฎี**. กรุงเทพมหานคร: เอรารัณการพิมพ์, ๒๕๒๙.

ทวีผล สมภพ. **ปรัชญาศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕.

ธนิต อยู่โพธิ์. **บุญโณวาทคำฉันท์ของมหานาค วัดท่าทราย**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: หจก.ศิวัพร, ๒๕๐๓.

นันทนา ขุนภักดี. **การวิเคราะห์ความเชื่อชาวไทยในสวัสดิรักษา**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐.

นันทนา ชุตินวงศ์. **รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓.

นิยพรรณ วรรณศิริ. **มานุษยวิทยาวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๐.

บุญเลิศ เสนานนท์ พร้อมคณะ. **คู่มือนำเที่ยววัดพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี**. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์ พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๕.

ปราสาท อิศรปริดา. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: กราฟฟิคอาร์ต, ๒๕๒๒.

ปราณี วงษ์เทศ. **สำนึกเกี่ยวกับเผ่าพันธุ์ของชาวอุษาคเนย์ในสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๒.

ปริตรตา ก่ออนันตกุล. **“ภาษาของจิตรกรรมไทย”**. เอกสารงานวิจัย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖.

พิรมณ พิศณุพงศ์. **รอยพระพุทธรูปที่โบราณสถานสระมรกตกองโบราณคดี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๒๔.

เพ็ญศรี ตึกและคณะ. **วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

พระเทพสิทธิอาจารย์. **ตำนานพระเจ้าเลียบโลก**. เชียงใหม่: สมพรการพิมพ์, ๒๕๔๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

พระปริยัติโมลี (พิน ปาสาทิโก). **รอยพระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ร.ส.พ., ๒๕๙๖.

พระมหาบันลือ ฐานิสโร. **การนับถือพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ภาพพิมพ์, ๒๕๕๖.

พิน ดอกบัว. **พระพุทธศาสนากับคนไทย**. กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๔๓.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **ภาษาเพื่อการสื่อสาร หน่วยที่ ๑ - ๗**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๑.

มานิต มานิตเจริญ. **พจนานุกรมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: บริษัท รวมสาส์น (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๓๕.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. **ตำนานพระพุทธรเจดีย์**. พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสัมฤทธิ์ สุขประยูร ณ เมรุวัดธาตุทอง, ๒๕๑๐.

สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโน ป.ธ. ๙). **ประวัติวัดสระเกศฯ พระบรมสารีริกธาตุชุดได้ในพระสถูปที่มณฑลประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๗.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **พระมงคลวิเสสเถระ**. กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๖.

สมพร ชัยภูมิธรรม. **ปางพระพุทธรูป**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ต้นธรรม, ๒๕๔๓.

สุภัทรดิศ ดิศกุล ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า. **รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต เมืองโบราณ**. ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม – กันยายน, ๒๕๒๙).

แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๑.

เสถียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน). **ชาติ - ศาสนา - วัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค ๒**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

เสนอ นิลเดช. **ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๗.

สำนักราชเลขาธิการ. **มงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูป (อรรถกถา พุทธปาฐลักษณะ)**. กรุงเทพมหานคร: หจก.อรุณการพิมพ์, ๒๕๔๐.

ศิริพร ณ ถลาง. **ชนชาติไทยในนิทาน: แลลอดแวนคติชนและวรรณกรรมพื้นบ้าน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕.

หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์. **พระพุทธรูปจังหวัดสระบุรี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ประยูรวงศ์, ๒๕๑๖.

อकिन รพีพัฒน์. **ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ**. กรุงเทพมหานคร: โอเอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

๒) วิทยานิพนธ์

ชะลอ บุญช่วย. “ความเชื่อที่ปรากฏในพิธีกรรมของชาวไทยเชื้อสายจีน อำเภอเมือง จังหวัดสงขลา”.

ปริญญาานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, ๒๕๓๐.

พระมหาเชิด เจริญรัมย์. “พระเครื่องกับสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระมหาบุญยัง จิตติญาโณ (คนทา). “สัญลักษณ์แห่งการศึกษาขององค์พระปฐมเจดีย์ในฐานะสื่อการเรียนรู้ทางด้านพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระมหาปรม โอภาโส (กองคำ). “ศึกษาวิเคราะห์ศรัทธาของชาวพุทธในปัจจุบัน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๑

พระมหาสมชาย ธีรปภาโส (บุญเกลี้ยง). “การศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๖.

พระศรีปริยัติเวที (ลำไย สุวฑฒโน). “ศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อในรอยพระพุทธรูปบาทของคนไทย”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๒.

วิบูลย์ ลิ้มพาณิชย์. อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๔๙.

วิโรจน์ ชีวาสุทธาวร. “การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมสุโขทัย กรณีศึกษาวัดมหาธาตุ ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยวิทยาลัย:

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.

สมชัย ศรีนอก. “ความเชื่อและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องบุญและบาปในบทเพลงลูกทุ่งอีสานของครูเพลงลูกทุ่งอีสานร่วมสมัย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สรณี วงศ์เปี้ยสัจ. “วาทกรรมสื่อโฆษณาการท่องเที่ยว: ภาพตัวแทนตัวตนและความเป็นไทย

รายงานการวิจัย ภาควิชาภาษาอังกฤษ. คณะมนุษยศาสตร์: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๗.

อุดร จันทวัน. “ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอรัญคธาตุนิทาน: ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

๒. ภาษาอังกฤษ

Bidyalankarana. **The Buddha's Footprint**. Jss (Journal of siam society Bangkok).vol

.28 pt .I 1953.

Geiger, Wilhelm. **The Mahavamsa or the Great Chronicle of Ceylon**, repr. ed. London, 1965.

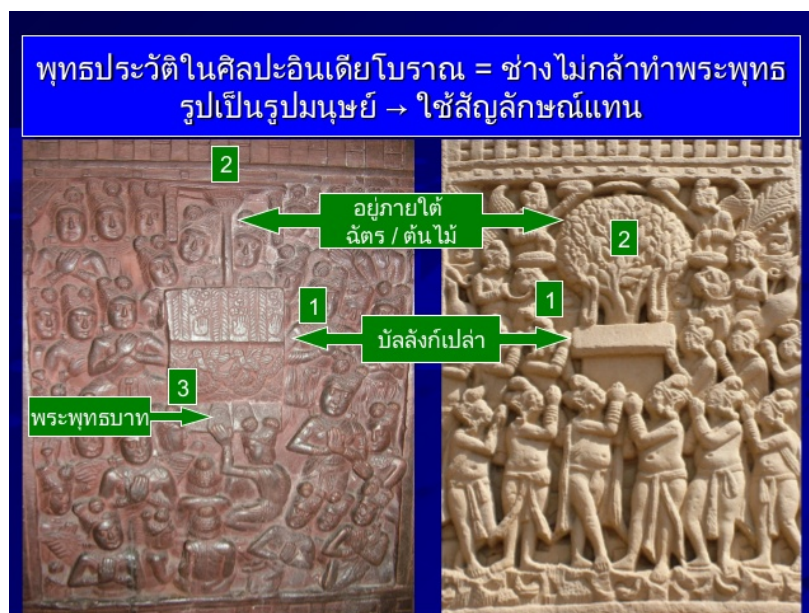
Malalasekara. G.P. **Dictionary of Bali propemames**, Vol.2. London: Palitaxt Societ, 1974.

Mouton. Eugene and Held. McDonald. **Communication a Creative Process**. -
(Minnesota: Burgess Publishing Com, 1976).

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

- ภาพของรอยพระพุทธรูปยุคต่างๆ

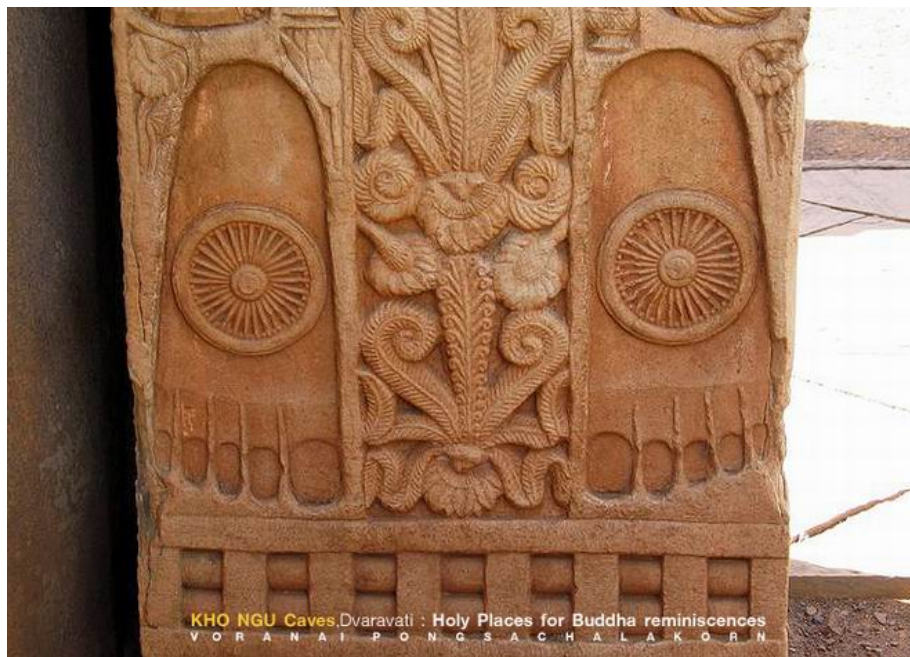
หลังพุทธปรินิพพานไปแล้วไม่นิยมสร้างรูปเหมือนหรือพระพุทธรูปเพราะถือว่าพระพุทธรองค์เป็นผู้ที่ไม่มีผู้ใดหรือมีสิ่งใดเปรียบเสมอได้ จึงสร้างเป็นสัญลักษณ์อย่างอื่นแทนการเล่าเรื่องพุทธประวัติ เช่นทำเป็นรูปบัลลังก์เปล้ามีฉัตรกันมีรอยพระบาทคู่อู้อยู่ข้างล่างหรือรูปต้นไม้เป็นสื่อสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์

ผู้วิเศษ เนตรสีเทา, (๑๗ มกราคม ๒๕๕๗), รอยพระพุทธรบาทสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.google.Co.th/seach?g> [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

รูปพระบาทคู่ที่สาญจีเป็นภาพสลักนูนมีรูปธรรมจักรอยู่ตรงกลาง ประกอบการเล่าเรื่องพุทธประวัติที่ลูกทรงตั้งบริเวณรั้วล้อมพระสถูปที่สาญจีซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช

พานorama, (๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๙), ตามรอยพระพุทธรบาท, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.palungdham.com/t/388.html. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

รูปพระบาทคู่แคะสลักอยู่ที่ประตู บริเวณพระสถูปสาณจีมีรูปธรรมจักรอยู่ตรงกลาง แสดงเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า

พระอาจารย์ชัยวัฒน์ อชิโต, (๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑), ตามรอยพระพุทธบาท, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.thamroiphrabuddhabat.Com/xmb/viewthread.php_tid=823. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

รอยพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นโดยได้พัฒนาการความเชื่อด้วยการสร้างรูปธรรมจักรและเพิ่มให้มีสัญลักษณ์รูปมงคลมากขึ้น คือเครื่องหมายตรีรัตน์ อันเป็นเครื่องหมายสูงสุดของพระรัตนตรัย และนิยมกันมากในสมัยนั้น จากแคว้นคันธาระศิลปะแบบกุษาณะของอินเดียโบราณพุทธศตวรรษที่ ๗

นิรุตม์ โล่ห์กุลประกิจ, (๑๓ กรกฎาคม ๒๕๕๗), **ปฏิบัติการคืนชีวิตให้พิพิธภัณฑ:** พิพิธภัณฑของวัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0>. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

รอยพระพุทธรูปบาทบนยอดเขาสุมนภูหรือยอดเขาของอดัมในประเทศศรีลังกาที่เชื่อว่าเป็นหนึ่งในห้าแห่งที่ระบุในคัมภีร์ว่าพระพุทธองค์ได้ทรงเสด็จมาประทับไว้

สำนักงานส่งเสริมพระกรรมฐาน จังหวัดสระบุรี, (๒๓ กันยายน ๒๕๕๖),
ตามรอยพระพุทธบาท, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://kamontham.orgfreecom/menu08_4.html
[๒๘ กันยายน ๒๕๕๘]

รอยพระพุทธรูปที่ได้มีพัฒนาการความเชื่อแนวคิดรูปแบบและเพื่อเป็นสื่อสนับสนุนการเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยได้เพิ่มสัญลักษณ์รูปมงคลที่นิยมกันในยุคนั้น ๘ อย่าง ในรูปนี้เป็นรอยพระพุทธรูปที่สร้างจำลองมาจากรอยพระพุทธรูปที่นาการชุนิโกณฑะประเทศอินเดียมีรูปมงคล ๘ อย่าง ประกอบด้วย คันฉ่อง ขอช้าง ปลาคุ้ย ตรีรัตน์ หม้อน้ำ ศรีวิตตะ สวัสดิเกะ และรูปวิมาน

คุณ Pheung_jao, (๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๐), [นำเที่ยววัดอำเภอฟาง](http://www.panthip.com/E5971182/blueplanet.html), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [topicstock.panthip.com:E5971182/blueplanet.html](http://topicstock.panthip.com/E5971182/blueplanet.html). [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

รอยพระพุทธรูปในพระพุทธรูปไสยาสน์พระเจ้าทตจีหรือหลวงพ่อดาวหวานในประเทศพม่า ที่แสดงถึงพัฒนาการความเชื่อในรอยพระพุทธรูปโดยได้นิยมสร้างสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ประการตามคติความเชื่อและการสร้างที่รับมาจากอินเดียและศรีลังกา

รอยพระพุทธรูปทั่วไปในประเทศพม่านิยมสร้างโดยมีสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ประการ
น้องผักอ้วน, (๒๔ เมษายน ๒๕๕๓), รอยพระพุทธรูปหลวงพ่อดาวหวาน ประเทศพม่า,
[ออนไลน์], แหล่งที่มา: 2gpantip.com/cafe/blueplanet/topic/E9164146.html.
[๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

พระพุทธรบาทสี่รอย

พระพุทธรบาทสี่รอยที่นิยมสร้างกันในดินแดนล้านนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หลักฐาน
คือพระพุทธรบาทสี่รอย ที่วัดพระพุทธรบาทสี่รอย ตำบลสะลวง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่

Pom4D, (๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔), พาเที่ยววัดสวยในจังหวัดเชียงใหม่และลำปาง
[ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://2g.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E8848036-8.j>.
[๒๘ กันยายน ๒๕๕๘]

รอยพระพุทธรูปคู่สมย์ทวารวดีซึ่งเก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทย คือรอยพระพุทธรูปที่เขตโบราณสถาน สระมรกด อำเภอดุสิต จังหวัดปราจีนบุรี มีอายุอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ – ๑๓

สุจิต วงษ์เทศ, (๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕), พระพุทธรูปสระมรกด, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www.sujitwongthes.com/? Attac hment_id=12480. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘]

รอยพระพุทธรูปสมัยทวารวดีตอนปลาย ได้มีพัฒนาการความเชื่อในการสร้าง รอยพระพุทธรูปโดยได้เพิ่มสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ประการ มีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ -๑๗

เกต, (๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔), แนะนำสถานที่เที่ยวจังหวัดสุพรรณบุรี, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://www. lalyinter.com/uploads/3872/DSC04594_1.jpg. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘]

รอยพระพุทบาทสมัยสุโขทัยพบที่เขานางทอง เมืองพาน จังหวัดกำแพงเพชรมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙

สเปรเตอร์, (๑๓ ธันวาคม ๒๕๕๕), ชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : www.29.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E13060941/E13060941.html. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

รอยพระพุทบาทคู่สมัยสุโขทัยครึ่งหลัง มีแนวคิดรูปแบบเป็นสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระบาทอีกระบบหนึ่งที่ได้มีการพัฒนาความเชื่อในการสร้างที่สืบต่อกันมา มีจารึกไว้ว่าสร้างเมื่อ พ.ศ.๑๙๗๐ ปัจจุบันอยู่ในวิหารด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

แหล่งที่มา: นันทนา ชูติวงศ์ รอยพระพุทบาทในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๗.

รอยพระพุทธรบาทไม้ประดับมุกปิดทองมีสัญลักษณ์รูปมงคล ๑๐๘ นับว่าเป็นการสร้างจำลองรอยพระพุทธรบาทบนแผ่นพระบฏที่พระเจ้าอยู่บรมโกศแห่งอยุธยาได้ทรงให้ทำจำลองรอยพระพุทธรบาทสระบุรี ส่งไปถวายพระเจ้ากิตติสิหราชสิงหะ แห่งราชอาณาจักรแคนดี ประเทศศรีลังกา นักโบราณคดีได้ตรวจสอบแล้วเห็นว่าสร้างขึ้นในช่วงสมัยอยุธยา ปัจจุบันอยู่ในวิหารวัดพระแท่นดงรัง อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี

กาลีทัส, (๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๒), รอยพระพุทธรบาทไม้ประดับมุก, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammajak.net/forums/viewtopic.php?t=46256>. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘]

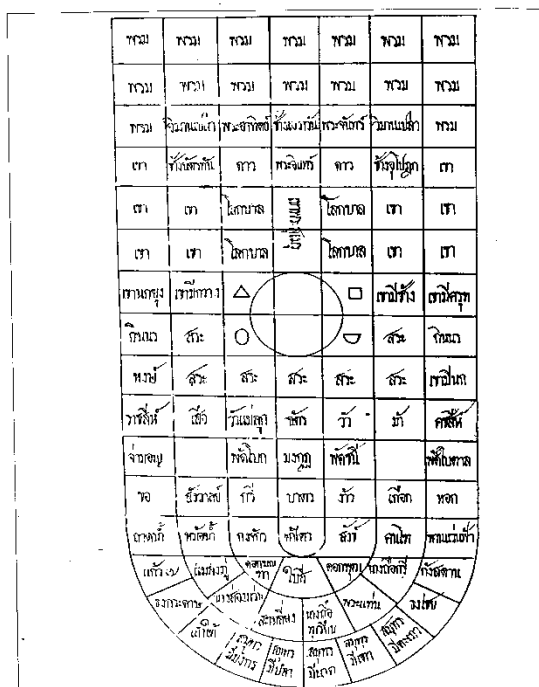
รอยพระพุทธรบาทหินที่วัดวรโพธิ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
สเปรนเดอร์, (๑๓ ธันวาคม ๒๕๕๕), ชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร,
[ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.29.pantip.com/cafe/blueplanet/topic/E13060941E13060941.

html. [๒๘ กันยายน ๒๕๕๘].

รอยพระพุทธรูป ๓ วัดพระพุทธรูป ๓ อำเภอพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี ซึ่งได้ถูกค้นพบเมื่อ พ.ศ.๒๑๖๕ ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม กษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา ที่เชื่อกันตามคัมภีร์ว่าคือรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธรูปองค์ทรงประทับไว้ที่ภูเขาสวรรณบรรพต

แหล่งที่มา: กำรเทพ กระจ่ายทองและคณะ, หนังสือที่ระลึกพระราชพิธียกจุลมงกุฏ
และสมโภชพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด,
๒๕๔๒), หน้า ๑๗๖.

ลายพระพุทธรูปปางแสดงสัญลักษณ์ (พระพุทธรูปปางแสดงสัญลักษณ์) โดย ดร. วอลเตมาร์ ซี. ไฮเดอร์

ผังรอยพระพุทธรูปปางแสดงสัญลักษณ์ รูปลายมงคล ๑๐๘ ประการ ที่ได้กล่าวไว้ใน คัมภีร์ชินาลังการและคัมภีร์ชินาลังการฎีกา ซึ่งแต่งขึ้นในศรีลังกา (คัดลอกจาก ต้นฉบับจริงโดย ดร.วอลเตมาร์ ซี ไฮเดอร์).

แหล่งที่มา: กรมศิลปากร, “พุทธบาทลक्षणและรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย” (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ฟรีสเกล จำกัด, ๒๕๓๖), หน้า ๕๖.

รอยพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ ที่ได้รับการถ่ายทอดพัฒนาการความเชื่อด้านแนวคิด และรูปแบบการสร้างมาจากสมัยอยุธยา

รอยพระพุทธรูปประดับมุกมีสัญลักษณ์มงคล ๑๐๘ ในพระพุทธรูปไสยาสน์ ในวิหาร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓

ลุยกรุง, (๘ กันยายน ๒๕๕๒), ไขว้พระ ๙ วัด ๙ พระธาตุ ๙ พระพุทธรูป, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.manager.co.th/Travel/ViewNews.aspx?NewsID=9520000104034. [๑๐ กันยายน ๒๕๕๘].

รอยพระพุทธรูปประดับมุกมีสัญลักษณ์มงคลในมิติจักรวาล ในพระพุทธรูปไสยาสน์ วัดโปรดเกศเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ สร้างในสมัยเดียวกัน

ครูทิพย์, (๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕), วัดโปรดเกศเชษฐาราม พระประแดง สมุทรปราการ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.Oknation.net/blog/tip2/2012/02/24/entry-2. [๑๐ กันยายน ๒๕๕๘].

ภาคผนวก ข

- สำเนาเชิญผู้เชี่ยวชาญตรวจแบบสัมภาษณ์
- สำเนาหนังสือขอสัมภาษณ์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาคพิเศษ) โทร. ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ (ภายใน ๑๑๓๓๓)

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/ว ๑

วันที่ ๔ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอนิมนต์เป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

นมัสการ พระมหาดนัยพัชร คมกรปณฺเฑ, ดร.

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ เลขประจำตัวนิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย โดยได้ออกแบบเครื่องมือวิจัยขึ้นมาใหม่ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อความถูกต้องของเนื้อหาแบบสอบถามจึงเห็นควรให้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยสามารถให้คำแนะนำได้เป็นอย่างดี จึงขอนิมนต์ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงมีสการมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขพร)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓๔๐๖ สีม ๕๕๖

๑๖๓๓๓

๘ ม.ค. ๕๕๙

นิสิตผู้ทำวิจัย นายจวน คงแก้ว

โทร. ๐๘๔-๗๒๑๗๒๖๓

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาคพิเศษ) โทร. ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ (ภายใน ๑๑๓๓)

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/ก ๑

วันที่ ๘ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน ผศ.ดร.แม่ชีกฤษณา รักษาโณม

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย โดยได้ออกแบบเครื่องมือวิจัยขึ้นมาใหม่ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อความถูกต้องของเนื้อหาแบบสอบถามจึงเห็นควรให้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยสามารถให้คำแนะนำได้เป็นอย่างดี จึงเรียนเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

(ผศ. ดร. ประพนธ์ ศุภสร)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ยื่นให้ผู้ทรงคุณวุฒิ

นิสิตผู้ทำวิจัย นายจวน คงแก้ว

โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๓๓

๑๓/๑๑/๕๙

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน บัณฑิตวิทยาลัย (หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาคพิเศษ) โทร. ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐ (ภายใน ๑๑๓๓)

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/ว ๑

วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขอเชิญเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบเครื่องมือวิจัย

เรียน รศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย โดยได้ออกแบบเครื่องมือวิจัยขึ้นมาใหม่ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เพื่อความถูกต้องของเนื้อหาแบบสอบถามจึงเห็นควรให้ทรงผู้คุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัยสามารถให้คำแนะนำได้เป็นอย่างดี จึงเรียนเชิญท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบและแก้ไขเครื่องมือวิจัย เพื่อความสมบูรณ์ในการทำวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

(ผศ. ดร. ประพันธ์ ศุภสร)

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาคพิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

นิสิตผู้ทำวิจัย นายจวน คงแก้ว

โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๓

บันทึกข้อความ
วันที่ ๑๑ ม.ค. ๕๙
11 ม.ค. ๕๙

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๖๘

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔

www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

เรียน ผู้อำนวยการกองโบราณคดี

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่าเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานของท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ ๑) คุณภักดิ์ อยู่คงดี ผู้เชี่ยวชาญ ๒) คุณพงศ์ธัน ลำเภาเงิน นักโบราณคดี เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขจร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๑๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดรณนาถบรรพต

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิชาพิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัย เอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงน้อมส่งการมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงน้อมส่งการมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขขร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิชาพิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๗๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดพระพุทธบาท

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงมีสการมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงมีสการมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขจร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/ว๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

นมัสการ พระศรีปริยัติเวที

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัย เอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงมีสการมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงมีสการมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขขร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๖๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๖

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดโปรตเกษตรธรรมาราม

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงนมัสการมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงนมัสการมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ ศุภสร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร. ๐๘๔-๗๒๒๗๓๖๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๐๕

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดเขาสัตถ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิชาพิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงนมัสการมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงนมัสการมาเพื่อพิจารณาอนุญาต และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขขร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิชาพิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๗๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

นมัสการ เจ้าอาวาสวัดพระแท่นดงรัง

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่า ท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงน้อมสการมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการสัมภาษณ์ เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และสถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงน้อมสการมาเพื่อพิจารณาอนุเคราะห์ และขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอนมัสการด้วยความเคารพ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขจร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๗๖๓

ที่ ศธ ๖๑๐๑.๑/๐๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

มกราคม ๒๕๕๙

เรื่อง ขออนุญาตให้นิสิตสัมภาษณ์เพื่อทำวิจัย

เรียน อ. น.ช.จิตต์/วิทยาลัยฯ/กค: อ. น.ช.นิตติ มุรธาภิเศก

สิ่งที่ส่งมาด้วย เครื่องมือการวิจัย จำนวน ๑ ชุด

ด้วย นายจวน คงแก้ว นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ เลขประจำตัวนิสิต ๕๕๐๑๕๐๕๘๑๗ ได้รับอนุมัติให้ทำวิทยานิพนธ์เรื่อง "ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม" โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานระหว่างการค้นคว้าวิจัย เอกสาร (Documentary Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth-interview) ต่อ key informants เป็นเครื่องมือในการทำวิจัย ขณะนี้อยู่ในขั้นตอนดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อนำข้อมูลมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในการนี้ บัณฑิตวิทยาลัยเห็นว่าท่านเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีองค์ความรู้เกี่ยวกับงานวิจัย สามารถให้ข้อมูลและคำแนะนำแก่นิสิตได้เป็นอย่างดี จึงเรียนมาเพื่อขออนุญาตให้ นายจวน คงแก้ว ได้ดำเนินการ สัมภาษณ์ท่าน เพื่อรวบรวมข้อมูลประกอบการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ทางวิชาการต่อไป ส่วนวัน เวลา และ สถานที่ให้สัมภาษณ์แล้วแต่ท่านจะกำหนด

จึงเรียนมาเพื่อพิจารณาอนุญาต และขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผศ. ดร. ประพันธ์ สุขชกร)

รองคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ผู้อำนวยการหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ภาควิเศษ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สำนักงานคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

โทร./โทรสาร ๐-๒๒๒๒-๐๖๘๐

นิสิตผู้ขอสัมภาษณ์: นายจวน คงแก้ว โทร. ๐๘๔-๗๒๓๗๓๖๓

ภาคผนวก ค

- ประเด็นข้อสัมภาษณ์
- ข้อคิดเห็นจากประเด็นข้อสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์

การศึกษาวิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม”

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการค้นคว้าวิจัยตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย แบบสัมภาษณ์นี้ ไม่ส่งผลกระทบต่อบุคคลหรือหน้าที่การงานของผู้ให้สัมภาษณ์แต่อย่างใด แต่จะเป็นข้อมูลสำคัญที่สุดสำหรับการที่จะใช้เพื่อการวิจัยครั้งนี้เท่านั้น

หมายเหตุ แบบสอบถามนี้แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือตอนที่ ๑ ข้อมูลส่วนบุคคล ตอนที่ ๒ เป็นบทสัมภาษณ์

๑.ข้อมูลส่วนบุคคล

- ๑) ชื่อ นามสกุล.....ฉายา
.....
- ๒) อายุ.....ปี พรรษา.....
- ๓) คุณวุฒิ.....
- ๔) ตำแหน่ง.....

๒.บทสัมภาษณ์

๒.๑ ท่านมีแนวคิดเกี่ยวกับพุทธบาทลักษณะ (รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรบาท) อย่างไร

๒.๒ ท่านเห็นว่าพุทธบาทลักษณะ (รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรบาท) มีความสำคัญอย่างไร

๒.๓ ท่านเห็นว่ารอยพระพุทธรบาทและพุทธบาทลักษณะ(รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรบาท) มีคุณค่าเกี่ยวกับเรื่องต่อไปนี้ อย่างไรบ้าง

(๑) พุทธศิลป์ด้าน

- สถาปัตยกรรม
- ประติมากรรม
- จิตรกรรม
- วรรณกรรม

(๒) จิตใจ

(๓) การศึกษา

(๔) เศรษฐกิจและสังคม

๒.๔ ท่านเห็นว่าพุทธบาทลักษณะคือรูปมลคล ๑๐๘ ประการ ในรอยพระพุทธรูปโดยภาพรวมสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมอย่างไร หรือไม่

๒.๕ ท่านเห็นว่าพุทธบาทลักษณะ(รูปมลคล ๑๐๘ ประการ)ที่เป็นเครื่องหมายแห่งโชคลาภ ความเจริญ ความอุดมสมบูรณ์ สัมพันธ์กับพุทธธรรมอย่างไร

๒.๖ ท่านเห็นว่าพุทธบาทลักษณะคือรูปมงคล ๑๐๘ ประการ ที่เป็นเครื่องประกอบบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมอย่างไร

๒.๗ ท่านเห็นว่าพุทธบาทลักษณะคือรูปมงคล ๑๐๘ ประการ ที่เป็นสัญลักษณ์ของภพภูมิในระบบจักรวาล สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมอย่างไร

ขอกราบขอบพระคุณในความเมตตาตอบแบบสัมภาษณ์

นายจวน คงแก้ว ป.ธ.๖,น.บ.,กศ.ม.

ผู้สัมภาษณ์/วิจัย

ประเด็นข้อสัมภาษณ์ ๑. ประเด็นที่สัมภาษณ์ว่าท่านเห็นว่าพุทธบาทลักษณะ(มงคล 108 ใน รอยพระพุทธรบาท) ถูกสร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายอย่างไรบ้าง

๑.พระราชีวิสุทธาจารย์ น.ธ.เอก,ป.ธ.๖,พธ.ม. เจ้าอาวาสวัดพระแท่นดงรัง จังหวัดกาญจนบุรี ๒๐ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๓. ๒๐ น.	ถ้าสร้างเพียงรอยพระพุทธรบาทอย่าง เดียวไม่ น่า สน ใจ หรือ ไม่ น่า ศรัทธา พระมหากษัตริย์ในยุคต่างๆ จึงได้เสริมหลัก ปรัชญาแนวคิดเช่นที่วัดพระแท่นดงรังนี้ พระเจ้า บรมโกศได้ทรงให้บรรจุรูปมงคล ๑๐๘ ไว้ตาม แบบอย่างที่นิยมกันมาแต่สุโขทัย เพื่อให้ น่า ศรัทธาและบ่งบอกถึงหลักธรรมไว้ด้วย
--	--

๒.พระศรีปริยัติเวที,ดร. ป.ธ.๙,กศ.ม.,พร.ด. เจ้าคณะอำเภอเฉลิมพระเกียรติ ผชล.ปฏิบัติหน้าที่แทนเจ้าอาวาสวัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ๒๑ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา๑๓.๓๐ น.	เพื่อปลูกฝังความเลื่อมใสศรัทธาและเกิด มหัศจรรย์ใจแก่ผู้พบเห็นหรือกราบไหว้บูชารอย พระพุทธบาท ก่อให้เกิดศรัทธาที่มั่นคงเชื่อมั่นต่อ พระรัตนตรัยมากยิ่งขึ้น
๓.พระโณนวารารณ,ดร. ป.ธ.๗, กศ.ม.,พร.ด. จล.วัดวรนาถบรรพต เลข.เจ้าคณะจังหวัดนครสวรรค์ ๒๘ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๔.๒๐ น.	ชาวพุทธตั้งแต่พระมหากษัตริย์ถึงสามัญชน ได้มีศรัทธาเพื่อดำรงสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ให้ยืนยาวด้วยความศรัทธาและเพื่อเป็นพุทธบูชา ด้วยความกตัญญูรู้คุณ จึงได้สร้างสื่อสัญลักษณ์ที่ เป็นมงคล ๑๐๘ แสดงถึงความสำคัญที่เป็นคติ สอนหลักพุทธธรรมไว้ในรอยพระพุทธบาท
๔.พระมหาสมัย อัครปัญญา ป.ธ.๘ วัดพระพุทธบาทจังหวัดสระบุรี ๒๑ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๔.๐๐ น.	เป็นความเชื่อที่ต้องการให้เกิดความ สะดุดใจและน่าศรัทธาเชื่อถือแก่ผู้พบเห็นหรือผู้ กราบไหว้รอยพระพุทธบาท
๕.พระครูวิสุทธิธรรมรส น.ธ.เอก, ม.๖ เจ้าอาวาสวัดโปรดเกศเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ ๒๒ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๔.๒๐ น.	ต้องการส่งความหมายหรือคติธรรมทาง พุทธศาสนาให้ชาวพุทธหรือผู้ที่พบเห็นได้น้อม รำลึกถึงพระรัตนตรัย เพื่อให้เกิดความมั่นคงด้าน จิตใจและศรัทธาเป็นหนทางให้เข้าถึงหลักธรรมที่ เป็นแก่นแท้ของพระพุทธองค์
๖.พระครูสังฆรักษ์โกวิท โกวิท ประกาศนียบัตรวิชาครู, ผู้บริหารศูนย์เด็กก่อน วัดโปรดเกศเชษฐาราม จังหวัดสมุทรปราการ ๒๒ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๔.๒๐ น.	เป็นความเชื่อของคนโบราณที่มุ่งจะทำให้ รอยพระพุทธบาทมีมงคล ๑๐๘ ประการ เพื่อให้ เป็นที่สะดุดใจน่าศรัทธาเชื่อถือแก่ผู้พบเห็น และ สืบต่อพระพุทธศาสนา
๗.พระมหาพีร์ ชินวโร ป.ธ. ๗, เจ้าอาวาสวัดเขาดีสลัก จังหวัดสุพรรณบุรี ๒๐ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๔.๐๐ น.	น่าจะมุ่งหมายแบบพราหมณ์ที่ยึดหลัก มงคลคือคุณความดี พระพุทธเจ้าเป็นผู้สูงสุดเหนือ โลก ประกอบด้วยมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ ผู้สร้างได้ถือเอามหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการนี้ จึงได้สร้างสื่อเป็นรูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธ บาทขึ้นมาให้เป็นมงคล

๘.ดร.ภักดิ์ อยู่คงดี ผู้เชี่ยวชาญด้านโบราณคดี กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ๒๙ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๐.๐๐ น.	เป็นการสร้างตามแบบของศรีลังกาเพื่อให้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธองค์ ที่นิยมสืบต่อกันมาเพื่อน้อมรำลึกถึงและกราบไหว้บูชาของชาวพุทธ
๙.นายพงศ์ธวัช สำเภาเงิน นักโบราณคดีชำนาญการ กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ๒๙ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๐.๔๐ น.	เพื่อเป็นการใช้สัญลักษณ์แทนสามโลก ให้เข้าใจถึงสิ่งที่สร้างขึ้นเป็นรูปมณฑล เพราะยุคก่อนสมัยพระเวททางศาสนาพราหมณ์ได้มีอิทธิพลอยู่ก่อนซึ่งเชื่อว่าทุกอย่างมีเทพเจ้าประจำอยู่ แต่แนวพระพุทธศาสนาเชื่อว่าการทำดี พุทธิดี คิดดี เป็นมงคล โดยมงคล ๑๐๘ เป็นตัวบ่งชี้คุณค่าความดีในสามโลกนั่นเอง
๑๐.ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ป.ธ. ๙,พ.ม.,พธ.บ.,พธ.ม.,Ph.D. อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๖ มกราคม ๒๕๕๙ ๑๓.๐๐ น.	เพื่อเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายถึงองค์พระศาสดา สื่อความหมายถึงคติความเชื่อของบุคคลในสังคม
๑๑.นายบุญเลิศ เสนานนท์ ป.ธ.๙, พ.ม. นักภาษาโบราณเชี่ยวชาญ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ๒๕ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๓.๐๐ น.	เป็นสื่อแทนพระพุทธองค์เพื่อรำลึกถึง เป็นการสร้างเลียนแบบรอยพระพุทธรูปที่พระพุทธองค์ได้ทรงประทับไว้จริง ประเทศไทยได้รับมรดกการสร้างและการกราบไหว้รอยพระพุทธรูปมาจากศรีลังกา ตั้งแต่สมัยทวารวดีสืบต่อมาทุกสมัยจนถึงรัตนโกสินทร์
๑๒.นายบุญเหลือ บุราณสาร ป.ธ.๙, พธ.บ. นักภาษาโบราณชำนาญการพิเศษ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ๒๕ มกราคม ๒๕๕๙ เวลา ๑๓.๔๐ น.	เพื่อเป็นพุทธรูป และเผยแพร่พระพุทธศาสนา ด้วยสัญลักษณ์ที่เป็นมงคลก่อให้เกิดความน่าศรัทธาและน่าสนใจแก่ผู้พบเห็นให้รู้ได้ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปทางพระพุทธศาสนา

๒. ประเด็นที่สัมภาษณ์ว่า ท่านเห็นว่าพุทธบาทลักษณะ(มงคล ๑๐๘) ในรอยพระพุทธรูปมีความสำคัญอย่างไร

พระราชวิสุทธาจารย์ ฯ	ความสำคัญคือต้องการให้ผู้กราบไหว้ได้เกิดความสุข ความเจริญ ลาภยศ การเรียงมงคลดล้นกันไปตามไตรภูมิ มีระดับต่ำ กลางและสูงสุด ตามหลักของภพ ภูมิในจักรวาล คล้ายๆ กับฐานพระพุทธรูปที่เป็นชั้น เริ่มจาก ฐานสิงห์ ตรงกลางฐาน ผ้าทิพย์สูงสุดรองรับพระพุทธรองค์คือบวคว่าบวหายถือว่าเป็นการ บ่งบอกถึงหลักธรรมเช่นเดียวกัน
พระศรีปริยัติเวที ฯ	ที่สำคัญคือต้องการสื่อด้วยหลักธรรมคือพุทธบาท ลักษณะเป็นรูปเป็นอายตนะภายนอกที่สื่อมาจากภายนอกสู่ อายตนะภายในคือตาของผู้พบเห็นหรือผู้กราบไหว้บูชาเกิดผัสสะ เมื่อตาเห็นรูปเจตสิกปรุงแต่งจิตให้เลื่อมใสศรัทธาเป็นกุศลจิตใน มงคลทั้ง ๑๐๘ มงคลนั้น เพื่อเป็นการเชื่อมโยงวัตถุด้วยรูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปเข้าสู่หลักธรรม
พระโสภณวราภรณ์ ฯ	ความสำคัญคือ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาด้วยการแสดง ภาพเป็นเอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาและสื่อสารให้ชาวพุทธ หรือผู้พบเห็นได้รับรู้ถึงมงคลที่เกิดจากการกระทำคุณความดีทั้ง ๑๐๘ ประการ
พระมหาสมัย อัครปัญญา ฯ	เป็นแนวคิดการสอนหลักธรรมแก่ผู้พบเห็นหรือผู้กราบ ไหว้รอยพระพุทธรูปคือทำรูปสัญลักษณ์ มงคล ๑๐๘ ประการ อันเป็นรูปภาพที่ตีพิมพ์ให้ชาวพุทธได้เรียนรู้หลักธรรม
พระครูวิสิฐธรรมรส ฯ	สำคัญตรงที่เป็นเครื่องหมายแทนพระพุทธเจ้าทำให้ได้ระลึกนึก ถึงคุณความดีและหลักธรรมที่ ของพระองค์ที่ได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้ ประดุจว่าได้เดินตามรอยพระยุคล ตามพระยุคลบาทของพระองค์ในฐานะชาว พุทธผู้กตัญญูต่อพระพุทธเจ้าและพระพุทธศาสนา
พระครูสังฆรักษ์โกวิท โกวิท ฯ	พุทธบาทลักษณะมีการแบ่งชั้นตามลักษณะของไตรภูมิ เพื่อสอนชาวพุทธให้ละชั่วประพฤดีดี คือถ้าทำชั่วด้วยกายวาจาใจ ก็จะไปสู่อบายภูมิ ถ้าทำดีก็จะไปสู่สุคติภูมิ พร้อมแสดงภาพให้เห็น โลกมนุษย์ มหาสมุทร เทพ พรหม และมุ่งสอนให้เชื่อมั่นในกฎแห่ง กรรม
พระมหาพิร ชินวโร ฯ	การกราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์ไทยเรานิยมใช้คำ ขึ้นต้นว่า “ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม” ดังนั้นฝ่าพระบาทของพระพุทธรองค์ซึ่งทรงเป็นกษัตริย์โดยพระชาติ

	และทรงเป็นพระสัพพัญญู ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองก็จัดว่าเป็นพระมหาบุรุษผู้สูงส่ง และธรรมเนียมอินเดียก็นิยมเคารพผู้ที่ควรเคารพที่เท่า เจตนาในการสร้างรอยพระพุทธรูปและพุทธรูปลักษณะก็เพื่อแสดงความยกย่องเชิดเคารพบูชาและน้อมรำลึกถึงแทนพระพุทธรองค์
ดร.ภคพดี อยู่คงดีฯ	สิ่งสำคัญของพุทธรูปลักษณะมุ่งให้ชาวพุทธได้เรียนรู้และเข้าถึงแก่นแท้ และเป็นเครื่องยืนยันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า สื่อสัญลักษณ์ที่สำคัญมีมานานในรอยพระพุทธรูปคือรูปสวัสดิกะ ถือว่าเป็นมงคลและนิยมกันมาตั้งแต่ สมัยอินเดียโบราณ
นายพงศ์ธันว์ สำเภาเงินฯ	พุทธรูปลักษณะ ๑๐๘ ประการ สำคัญตรงที่ก่อให้เกิดพุทธิปัญญาต่อผู้กราบไหว้บูชาและเพื่อให้เข้าถึงพุทธิปัญญาอันนั้นหรือเป็นสื่อให้ผู้กราบไหว้เข้าถึงหลักธรรม
ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร	สิ่งสำคัญของพุทธรูปลักษณะมุ่งให้ชาวพุทธได้เรียนรู้และเข้าถึงธรรม แต่ในสังคมไทยได้ใช้สนองความประสงค์ต่างๆ ในชีวิตเช่น โชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น
นายบุญเลิศ เสนานนท์ฯ	หลังพุทธปรินิพพานไปแล้ว ๓๐๐ – ๔๐๐ ปี จึงได้มีการสร้างรอยพระพุทธรูปขึ้น เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรองค์ประกอบการเล่าเรื่องพุทธประวัติ หรือเพื่อรำลึกถึงพระพุทธรองค์ ที่สำคัญคือพุทธรูปลักษณะมีรูปธรรมจักรอยู่ตรงกลางพระพุทธรูปทั้งสองข้าง เพื่อเป็นเอกลักษณ์ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปทางพระพุทธศาสนา
นายบุญเหลือ บุราณสารฯ	เพื่อดำรงไว้ซึ่งพระธรรมคำสอนให้ได้เผยแผ่ออกไปอย่างมั่นคงถาวร สมัยเมื่อ ๒,๐๐๐ กว่าปีก่อนไม่มีกระดาษไม่มีอุปกรณ์ที่จะใช้เขียนหรือจารึก จึงได้ใช้วิธีแกะสลัก เซาะว่า เขียนวาดหรือจารึกลงในแผ่นหิน แผ่นไม้ หรือตามพื้นดินบนผนังถ้ำ เพื่อให้มีความคงทนถาวร

๓. ประเด็นที่สัมภาษณ์ว่า ท่านเห็นว่ารอยพระพุทธรูปและพุทธรูปลักษณะ(รูปมงคล ๑๐๘ ประการ) มีคุณค่าเกี่ยวกับ (๑) พุทธศิลป์ ด้านสถาปัตยกรรม ด้านประติมากรรม

ด้านจิตรกรรม และด้านวรรณกรรม (๒) จิตใจ (๓) การศึกษา (๔) เศรษฐกิจและสังคมอย่างไรหรือไม่

พระราชวิสุทธาจารย์ฯ	มีคุณค่าทางพุทธศิลป์ทุกๆ ด้านเพราะจากที่มีรอยพระพุทธรูปเกิดขึ้นจึงได้เกิดศิลปะสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมที่ประณีตสวยงามตามวัดและศาสนา สถานที่ต่างๆ มีวรรณกรรมโคลงกลอน เช่นปณณิโกวาทคำฉันท์ เป็นต้น เกี่ยวกับจิตใจก็จุดหลอหลอมให้เกิดศรัทธาเสมอกับปัญญา เป็นสื่อศึกษาเรียนรู้หลักธรรมและกฎแห่งกรรม ส่งเสริมเศรษฐกิจการท่องเที่ยวให้ชาวบ้านใกล้วัดที่มีรอยพระพุทธรูปอยู่ได้นำสิ่งของมาค้าขายแก่นักท่องเที่ยว
พระศรีปริยัติเวทีฯ	เห็นว่ามีคุณค่าด้านพุทธศิลป์ทุกๆ ด้าน ด้านจิตใจตั้งแต่โบราณมาเชื่อกันว่าใครได้ไปไหว้รอยพระพุทธรูปสระบุรี ๓ ครั้งหรือ ๗ ครั้ง ตายไปจะไม่ตกนรก และในอดีตการไปกราบไหว้รอยพระพุทธรูปสระบุรีนั้น ลำบากมากไม่มีถนน เดินทางได้ต้องยกกองเกวียน หรือไปทางเรือแล้วเดินเท้าต่อไปจนถึง หรือลงแรงเดินเท้า รอนแรมไปตามป่าดงไข้ป่าก็ชุกชุม แต่ก็มีผู้ศรัทธาตั้งแต่พระมหากษัตริย์ถึงสามัญชนไปกราบไหว้รอยพระพุทธรูปกันอย่างมากมาตลอดมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน รอยพระพุทธรูปเป็นที่พึ่งด้านจิตใจของชาวพุทธและส่งผลให้เข้าถึงธรรมด้านปลูกศรัทธา ความอดทนขันติธรรมและวิริยะอุตสาหะ ด้านเศรษฐกิจและสังคมช่วยส่งเสริมการท่องเที่ยวแสวงบุญสำหรับชาวพุทธ และรอบๆ วัดไม่ค่อยมีปัญหาอาชญากรรม น่าจะเนื่องมาจากทุกๆ คนคิดว่าตนเองอยู่ใต้พระบารมีของรอยพระพุทธรูปก็เป็นได้
พระโสภณวราภรณ์ฯ	มีคุณค่าด้านพุทธศิลป์ทุกด้าน รอยพระพุทธรูปบนเขากบที่วัดนี้สร้างจำลองมาจากสมณภูมในศรีลังการสมัยพระธรรมราชาลิไท เป็น ๑ ใน ๔ องค์ ลำพังรอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นก็เป็นพุทธศิลป์อยู่แล้ว เมื่อได้อัญเชิญพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่ใดที่หนึ่งก็ได้เกิดพุทธศิลป์ด้านอื่นๆ เพื่อเป็นพุทธบูชาขึ้นอีกมากมายเช่นฐานรอยพระพุทธรูปและมณฑปที่ประดิษฐานเพื่อป้องกันรักษารอยพระพุทธรูปจากลมแดดหรือภัยธรรมชาติ สมัยสุโขทัยภูเขากบเรียกกันว่าภูเขาปากพระบาง ปัจจุบันเรียกชื่อเป็นทางราชการว่าภูเขาวรนาถบรรพต ในสมัยสุโขทัยที่ได้ทรงมาประดิษฐานไว้เพราะเป็นเขตชายแดนระหว่างสุโขทัยกับอยุธยา ทรงต้องการให้รอยพระพุทธรูปได้คุ้มครอง

	ให้ชาวเมืองทั้งสองไม่รบราฆ่าฟัน เบียดเบียนกันและเป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนจากอดีตถึงปัจจุบัน
พระมหาสมัย อัครปัญญา	รอยพระพุทธรูปและพุทธรูปลักษณะมีคุณค่าต่อพุทธศิลป์ตามสมัยนิยมทุกด้าน เริ่มจากรอยพระพุทธรูปเอง สิ่งปลูกสร้างคือมณฑปที่ประดิษฐานก็เกิดจากสถาปัตยกรรม ประติมากรรมการปั้นหรือแกะสลักตามส่วนต่างๆ จิตรกรรมมีภาพเขียนหรือประดับลวดลายด้วยมุก หรือสีต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก วรรณกรรมพรรณนาความงามเช่นปฐมนิเทศน์คำฉันท์ เป็นต้น เป็นศูนย์รวมและช่วยให้จิตใจสงบร่มเย็น ได้เรียนรู้และเข้าถึงธรรมมีสติสำรวมกายวาจา ศึกษาเรียนรู้คุณของพระรัตนตรัยด้วยการสัมผัสโดยตรงทางกายวาจาใจ ช่วยให้สังคมครอบครัวสงบสุขมีที่พึ่งไม่เบียดเบียนกัน ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงจริยธรรม
พระครูวิสุทธิธรรมรส	การสร้างรอยพระพุทธรูปและพุทธรูปลักษณะมีรูปแบบ ค.ศ. ๑๐๘ ประการก็เป็นพุทธศิลป์หลายประการในตัวอยู่แล้ว และต่อมาก็มีสิ่งปลูกสร้างวิหารหรือมณฑปที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรมรูปทรง จิตรกรรมลวดลายและวรรณกรรมพรรณนาถึงความสำคัญและความสวยงาม เป็นที่พึ่งทางใจของชาวพุทธ ได้เกิดปัญญาจากในหลักธรรมจากสัญลักษณ์ ๑๐๘ ประการ ด้านสังคมในภาพเล็กๆ ที่วัดโปรดเกศเชษฐารามได้นำเยาวชนจากชุมชนรอบๆ วัดมาบวชสามเณรภาคฤดูร้อน และจัดกิจกรรมเผยแพร่ธรรมด้วยการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานปีละหลายๆ รุ่น ช่วยให้ชุมชนสงบสุขมากขึ้นอาชญากรรมลดลงและเป็นแหล่งส่งเสริมการท่องเที่ยวให้วัดพระพุทธรูป ๙ แห่ง ทำบุญ ๙ วัด
พระครูสังฆรักษ์โกวิท โกวิท	มีคุณค่าต่อพุทธศิลป์ในฐานะที่เป็นสื่อสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้าในยุคต้น ต่อมาก็ได้พัฒนาไปสู่การสร้างพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามอิริยาบถหรือพุทธกิจ เพื่อบูชาแทนพระพุทธเจ้า เช่นกับรอยพระพุทธรูป แล้วเกิดพุทธศิลป์ในรูปแบบต่างๆ ขึ้นมาเพื่อเป็นพุทธบูชาและให้เหมาะสมกับสมัยนิยมทางศิลปะในยุคสมัยเป็นที่น่าสนใจระลึกถึงและศรัทธาเลื่อมใส ได้ศึกษาเรียนรู้ถึงความสำคัญของรอยพระพุทธรูป แล้วเจริญรอยตามด้วยการปฏิบัติตามธรรมพอสมควรแก่ธรรม เชื่อว่าได้เจริญรอยตามพระพุทธองค์ สังคมและเศรษฐกิจของผู้มีธรรมก็มีแต่ความสงบสุข ไม่เฝ้าระวังเบียดเบียนกัน ไม่มุ่งร้ายเบียดเบียนกัน

พระมหาพิรื ชินวโรฯ	รอยพระพุทธรูปที่วัดเขาดีสลักนี้มีรูปรวมคล ๑๐๘ สมัยทวารวดีตอนปลาย มีคุณค่าที่เป็นพุทธศิลป์ในตัวเอง และเกิดพุทธศิลป์ด้านอาคารสถานที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ครบทุกด้าน ซึ่งได้รับการออกแบบโดย น.อ.อาวุธ ชุกกลีน อดีตอธิบดีกรมศิลปากร ด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมแบบประยุกต์ เป็นศูนย์รวมจิตใจและแหล่งเรียนรู้อารยธรรมทวารวดีตลอดถึงเป็นสื่อให้ชาวพุทธได้พบเห็นและเข้าถึงหลักธรรม
ดร.ภคพดี อยู่คงดีฯ	เป็นคุณค่าที่สืบเนื่องมาทุกยุคทุกสมัย และได้มีพระราชศรัทธาของผู้นำระดับสูงคือพระมหากษัตริย์ หลังจากสมัยทวารวดี ก็คือสุโขทัยพระธรรมราชาลิไทได้ทรงให้จำลองรอยพระพุทธรูปมาไว้บนยอดเขาทั้ง ๔ แห่ง สมัยอยุธยาช่วงยุคพระเจ้าทรงธรรมได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูปที่เมืองสระบุรี สืบต่อมจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ในยุคนี้แทบจะทุกพระองค์ได้ทรงมีศรัทธาบูรณะ ปลูกสร้าง ซ่อมแซมมณฑปรอยพระพุทธรูปให้สมบูรณ์สวยงามเพื่อเป็นพุทธบูชาอย่างต่อเนื่อง ปัจจุบันในหลายท้องถิ่นนิยมเดินเท้าขึ้นกราบไหว้รอยพระพุทธรูปบนภูเขา แต่ที่สำคัญที่แท้จริงคือคุณค่าต่อการให้เข้าถึงแก่นแท้ของพุทธบาทลักษณะและพุทธธรรม

นายพงศ์ธวัช สำเภาเงินฯ	มีคุณค่าต่อพุทธศิลป์ด้านต่างๆ เป็นอย่างยิ่งและเป็นผลของการถวายเป็นพุทธบูชาเป็นพิเศษด้วยการสร้างรอยพระพุทธรูปและพุทธบาทลักษณะมงคล ๑๐๘ ขึ้นเพื่อให้เกิดพุทธิปัญญา ความรอบรู้กฎเกณฑ์ของสิ่งที่เป็นพุทธบูชาสูงสุดคือพระรัตนตรัย โดยใช้สื่อสัญลักษณ์อธิบายผลสุดท้ายของการทำความดีไปสู่สวรรค์ การทำความชั่วไปสู่นรก จึงคิดสื่อสัญลักษณ์ขึ้นสร้างให้เห็นเป็นรูปมงคลต่างๆ เป็นศิลปะที่สลับซับซ้อน เพื่อเข้าสู่คุณค่าทางจิตใจ ด้านการเรียนรู้ ประดุจว่าพระพุทธรูปประทับอยู่ใกล้ๆ เรา ให้เราได้พัฒนาตนเองตามหลักไตรสิกขา ในปัจจุบันควรระวังเรื่องการสร้างสื่อศิลปะที่อาจจะปิดบังพุทธศิลป์ซึ่งเป็นแก่นแท้ของศิลปะนิยมนานาชาติ เพื่อ लाभผล และไม่เป็นการมอมเมา
ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตรฯ	มีคุณค่าต่อพุทธศิลป์ทุกด้านตลอดถึงต่อวัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรม ด้านจิตใจเป็นสื่อให้ชาวพุทธได้รำลึกถึงยึดเหนี่ยว ด้านการศึกษาให้เกิดการเรียนรู้หลักธรรมแล้วปฏิบัติตาม
นายบุญเลิศ เสนานนท์ฯ	พุทธบาทลักษณะรูปมงคล ๑๐๘ เกิดขึ้นจากมหาปฐิธลักษณะ ๓๒ ประการของพระพุทธรูปที่ประเทศไทยรับรูปแบบมาจากศรีลังกา ตามคัมภีร์ชินาลังการฎีกา มีคุณค่าต่อพุทธศิลป์ทุกด้าน ด้านจิตใจเป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา ด้านการศึกษาเป็นแหล่งเรียนรู้หลักธรรม ด้านสังคมและเศรษฐกิจช่วยให้สังคมร่มเย็น ไม่มุ่งร้ายต่อกันและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
นายบุญเหลือ บุราณสารฯ	มีคุณค่าต่อพุทธศิลป์ทุกด้าน ทั้งด้านรูปแบบสกุลช่างในราชสำนัก และสกุลช่างท้องถิ่น

๔. ประเด็นสัมภาษณ์ที่ว่า พุทธบาทลักษณะ(มงคล ๑๐๘)ในรอยพระพุทธรูปบาทโดยภาพรวม ท่านเห็นว่าสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมอย่างไร

พระราชวิสุทธาภรณ์ฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือต้องการเผยแผ่พุทธบารมีและพระพุทธรูปศาสนาด้วยสื่อสัญลักษณ์เน้นให้เป็นเอกลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา
--------------------	--

พระศรีปริยัติเวทีฯ	สัมพันธ์กันโดยตรงคือการเจริญรอยตามรอยพระพุทธบาท พระศาสดาตามอริยมรรคมีองค์ ๘ หรือมัคคปฏิบัติ การทำวิจัยเรื่องนี้ ก็เช่นกันเป็นการสื่อเพื่อให้เกิดการเรียนรู้และเข้าถึงหลักธรรม
พระโสภณวราภรณ์ฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมโดยเฉพาะหลักธรรม คือ บุชา ๒ ได้แก่ อามิสบูชาและปฏิบัติบูชา การสร้างรอยพระพุทธ บาทมีพุทธบาทลักษณะประการใดก็ตามจุดประสงค์ของผู้สร้างอย่าง หนึ่งก็คือเพื่อเป็นพุทธบูชา
พระมหาสมัย อัครปัญญาฯ	สัมพันธ์กันเพราะเมื่อดูจากเจตนา รูปแบบของมงคล ๑๐๘ แต่ละอย่างล้วนเป็นสิ่งที่มีความหมายเกี่ยวกับพระรัตนตรัย พระมหากษัตริย์ พระเจ้าจักรพรรดิ และภพภูมิในระบบจักรวาล หรือไตรภูมิ ที่สำคัญคือสัมพันธ์กับกฎแห่งกรรม
พระครูวิสิษฐธรรมรสฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือ อนุสติ ๑๐ มีพุทธานุสติเป็น ต้น และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะทางพระพุทธศาสนา
พระครูสังฆรักษ์โกวิท โกวิท ฯ	สัมพันธ์โดยภาพรวมคือเป็นสื่อสัญลักษณ์แทน พระพุทธเจ้า เพื่อการรำลึกถึงคืออนุสติธรรมและเพื่อเผยแผ่ พระพุทธศาสนา
พระมหาพีร์ ชินวโรฯ	สัมพันธ์กับมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการและการ บำเพ็ญบารมี ๑๐ ทศของพระพุทธองค์ตลอดถึงมุ่งสอนเรื่องภพ ๓ และภูมิ ๔ และกฎแห่งกรรม
ดร.ภาคพิศ อยู่คงดีฯ	รูปมงคล ๑๐๘ บางอย่างดูแล้วไม่น่าจะสัมพันธ์กับหลัก พุทธธรรม แต่อย่างน้อยสอนชาวพุทธให้คิดถึงสิ่งที่ดีงาม หรือให้ เชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม
นายพงศ์ธันว์ สำเภาเงินฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในแง่ที่เป็นสัญลักษณ์แบบลัด สั้นเพื่อสอนให้เข้าใจถึงชีวิตและการจัดการกับชีวิตในทางที่ถูกต้อง อธิบายถึงผลสุดท้าย การทำได้ดีเช่นไปสู่สวรรค์ การทำชั่วได้ชั่วเช่นไปสู่ อบายภูมิมีนรกเป็นต้นให้เข้าถึงแก่นของพุทธศาสนา
ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตรฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในแง่ที่เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อ ความหมายถึงผู้พบเห็นหรือผู้กราบไหว้ให้ได้เรียนรู้เพื่อเข้าถึง หลักธรรม

นายบุญเลิศ เสนานนท์ฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมทั้งด้านปุคคลาธิษฐานและธัมมาธิษฐาน เช่นมงคลที่เป็นรูปหอกหมายถึงพระอรหันตมรรคญาณ และพระอรหันตผลญาณ เกิดขึ้นเพื่อให้สรรพสัตว์บรรลุมรรคผลนิพพาน สามารถกำจัดข้าศึกคือหมุมารคือกิเลสทั้งปวงของหมู่สัตว์ผู้ดำรงอยู่ในภพทั้ง ๓ เป็นต้น
นายบุญเหลือ บุราณสารฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม ทั้งฝ่ายโลกียธรรมและฝ่ายโลกุตระธรรมที่มนุษย์โลกต้องประสบ แต่อยู่ในรูปของสื่อสัญลักษณ์ที่ดิงามเรียกว่ามงคล ๑๐๘

๕. ประเด็นสัมภาษณ์ที่ว่า รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธบาท ที่เป็นเครื่องหมาย
 โขคลาก ความเจริญและความอุดมสมบูรณ์ เช่น หมอน้ำ ปลาคู่ สวัสดิเกะ พวงมณี และดอกบัว
 เป็นต้นท่านเห็นว่า สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมอย่างไร

พระราชวิสุทธาภรณ์ฯ	สัมพันธ์ในแง่ที่มุ่งสอนว่าผู้จะมีโชคลาก ความสุข ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ได้จะต้องประพฤติปฏิบัติตามธรรม เริ่มจากการมีศีล เพราะศีลย่อมนำไปสู่สุคตินำมาซึ่งโภคะสมบัติและให้ถึงความสงบเย็นคือพระนิพพาน ต้องหมั่นให้ทาน รักษาศีลและเจริญภาวนา มีอิทธิบาทธรรม ๔ และอุปปิธรรม ๔ ที่ส่งผลให้เกิดความเจริญและความอุดมสมบูรณ์ทั้งในปัจจุบันและภพหน้า
พระศรีปริยัติเวทีฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมด้านการพัฒนาตน คือไตรสิกขา บุญกิริยาวัตถุ ๓ และมรรค ๘
พระโสภณวราภรณ์ฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมคือ ทานหรือจาคะ ศีล ภาวนา หรือบุญกิริยาวัตถุ และอิทธิบาท ๔ เป็นต้น
พระมหาสมัย อัครปัญญาฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมหลายข้อเช่น ไตรสิกขา บุญกิริยาวัตถุ ๓ อิทธิบาท ๔ เพราะผู้ที่ได้ประพฤติตามธรรมดังกล่าวก็จะพร้อมด้วยโชคลาก โภคะสมบัติอุดมสมบูรณ์
พระครูวิสิฐธรรมรสฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่หลายประการ เช่น พละ ๕ และไตรสิกขา ๓
พระครูสังฆรักษ์โกวิท โกวิท ฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม คือผู้ที่จะมีโชคลาก ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ได้ต้องมาจากเหตุและปัจจัยในอดีต คือ ปุพเพตปญฺญตา ความเป็นผู้มีบุญที่ได้กระทำไว้แล้วในปางก่อนและมีเหตุปัจจัยในปัจจุบันคือปฏิบัติตามบุญกิริยาวัตถุ ๓ คือทานมัย บุญสำเร็จจากการให้ทาน ศีลมัย บุญสำเร็จจากการรักษาศีล ภาวนามัย

	บุญสำเร็จจากการเจริญภาวนา
พระมหาพิร ชินวโรฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมทั้งในระดับปุถุชนและอริยชน
ดร.ภคพดี อยู่คงดี ฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในการใช้สื่อหรือวิถีชีวิตในอดีตที่ถือว่าเป็นมงคลมาสอนให้เข้าถึงหลักพุทธธรรมในการที่จะประสบความสำเร็จมีโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ มีอยู่หลายประการตั้งแต่ ทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น
นายพงศ์ธันว์ สำเภาเงินฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม ตัวอย่างพระมหากษัตริย์ในอดีตได้ทรงมีพระราชศรัทธาและได้ทรงให้สร้างรอยพระพุทธรูปและพุทธรูปลักษณะมงคล ๑๐๘ ประการ ด้วยจากะ คือการบริจาคพระราชทรัพย์เพื่อเป็นพุทธานุชา ใช้เป็นสื่อสอนหลักธรรมและเพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นการสร้างทานบารมีที่เป็นแบบอย่างแก่พสกนิกร
ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตรฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมก็จริง แต่ต้องใช้พุทธรูปลักษณะสนองความประสงค์ คือพฤติกรรมอันเป็นเหตุนำมาซึ่งโชคลาภ ความเจริญและความอุดมสมบูรณ์ คือปฏิบัติตามหลักธรรมคือ บุญกิริยาวัตถุ ๓ ไตรสิกขา ๓ อิทธิบาท ๔ นั่นคือต้องประพฤติตามธรรมนั่นเอง
นายบุญเลิศ เสนานนท์ฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม หรือตามที่เปรียบเทียบไว้ในอรรถกถา เช่น ปลาตู้ หมายถึงพระอัครสาวกซ้าย ขวา คือพระมหาโมคคัลลานะและพระสารีบุตรและถือว่าเป็นมงคล
นายบุญเหลือ บุราณสารฯ	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม เช่น ศีล สมาธิ ปัญญา, อิทธิบาท ๔, วุฒิธรรมอันนำไปสู่ความสุขความเจริญ ๔, อันส่งผลให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมีโชคลาภ เจริญรุ่งเรืองและอุดมสมบูรณ์

๖. ประเด็นสัมภาษณ์ที่ว่า รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปที่เป็นเครื่องประกอบพระบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิ เช่น บัลลังก์ เครื่องยศ และเครื่องต้นต่างๆ ท่านเห็นว่าสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมอย่างไร

พระราชวิสุทธาจารย์ฯ	สัมพันธ์กับหลักทศพิธราชธรรม หรือเป็นเครื่องหมายประกอบสำหรับนักปกครองบริหารบ้านเมืองโดยธรรมให้เกิดความสงบสุข
พระศรีปริยัติเวที,ดร.ฯ	สัมพันธ์กับหลักธรรมการบริหารบ้านเมืองของพระราชา เช่นสมัยอยุธยาพระเจ้าทรงธรรมได้ทรงเป็นแบบอย่างพระราชศรัทธาต่อรอยพระพุทธรูปสระบุรี ทรงบริหารบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ พระมหากษัตริย์ใน

	ยุคต่อมาก็ได้เจริญรอยตามมาจนถึงปัจจุบัน
พระโสภณวราภรณ์,ดร.ฯ	สัมพันธ์กับหลักทศพิธราชธรรม ในอดีตพระธรรมราชาลิไท สมัยสุโขทัยเคยได้มีพระราชศรัทธาให้สร้างจำลองรอยพระพุทธรูปมาไว้ในเมืองสุโขทัยถึง ๔ แห่ง และได้ทรงถอดเครื่องยศของพระองค์ถวายเป็นพุทธรูปที่รอยพระพุทธรูปตลอดถึงได้รับการถวายพระนามว่า สมเด็จพระธรรมราชาที่ ๑ ก็ด้วยทรงบริหารบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรม
พระมหาสมัย อัครปัญญาฯ	เครื่องหมายที่เป็นเครื่องประกอบพระบารมีของพระมหากษัตริย์และพระเจ้าจักรพรรดิในรอยพระพุทธรูป คงเกิดขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธรูปเจ้าของพระมหากษัตริย์ในอดีต เพื่อถวายเครื่องประกอบบารมีของพระองค์เป็นพุทธรูป พร้อมทั้งต้องการถ่ายทอดหลักทศพิธราชธรรมสู่ผู้บริหารบ้านเมืองในยุคต่อๆ มา
พระครูวิสุทธิธรรมรสฯ	สัมพันธ์กับธรรมของนักปกครองหรือพระราชาที่เรียกว่าทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ เมื่อพระราชาปกครองบ้านเมืองด้วยทศพิธราชธรรมฝนก็จะตกถูกต้องตามฤดูกาล พืชพันธุ์ธัญญาหารไม่ขาดแคลน ประชาชนสงบสุข
พระครูสังฆรักษ์โกวิท โกวิทฯ	ถ้าดูเจตนาน่าจะเป็นเครื่องมือในการสื่อถึงหลักธรรมสำหรับนักปกครองบ้านเมืองรุ่นต่อๆ มาก็คือทศพิธราชธรรม และอีกนัยหนึ่งถือว่าเป็นมงคลที่ได้พบเห็นหรือกราบไหว้รอยพระพุทธรูปแทนพระพุทธรูป
พระมหาพิร ชินวโรฯ	สัมพันธ์หรือเข้ากับทศพิธราชธรรม ทั้ง ๑๐ ประการ เพื่อให้อำนาจของผู้ปกครองมาจากหลักคุณธรรมหรือธรรมาภิบาล ก็จะเกิดความยั่งยืนถาวร อาณาประชาราษฎร์เกรงขาม
ดร.ภาคพิศ อยู่คงดีฯ	มุ่งสอนนักปกครองและสัมพันธ์กับหลักกฎแห่งกรรม อันเป็นธรรมที่นักปกครองทุกระดับชั้นจะต้องเชื่อมั่นต่อการกระทำของตนเอง และต้องรับผิดชอบต่อกรรมที่ทำนั้นทั้งดีและไม่ดี
นายพงศ์ธันว์ สำเภาเงินฯ	สัมพันธ์กับธรรมของพระราชาคือทศพิธราชธรรม ๑๐ อย่างเพื่อให้พระราชาปกครองบริหารบ้านเมืองโดยธรรม
ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตรฯ	สัมพันธ์กับชัยชนะความมั่นคงของราชอาณาจักร ความอุดมสมบูรณ์ ๗ อย่าง คือ จักรแก้ว,ม้าแก้ว,ช้างแก้ว,นางแก้ว,ขุนพลแก้ว,แก้วมณีและแสนบดีแก้ว อันเป็นคุณสมบัติของพระราชาผู้มี

	อำนาจ
นายบุญเลิศ เสนานนท์ฯ	สัมพันธ์กับหลักการบริหารบ้านเมืองของผู้ปกครอง สูงสุดคือพระเจ้าแผ่นดินหรือพระเจ้าจักรพรรดิ เรียกว่า ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ
นายบุญเหลือ บุราณสารฯ	สัมพันธ์กับทศพิธราชธรรม คือธรรมของผู้ปกครอง และบริหารบ้านเมือง ตั้งแต่พระราชาลงมาถึงฝ่ายบริหารเช่น นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี หัวหน้าส่วนราชการ ข้าราชการ และประชาชนทั่วทั้งก็สามารถน้อมนำไปประพฤติปฏิบัติให้เกิด สันติสุขในบ้านเมืองได้

๗.ประเด็นสัมภาษณ์ที่ว่า รูปมงคล ๑๐๘ ในรอยพระพุทธรูปที่เป็นสัญลักษณ์ของ
ภพภูมิในจักรวาล (โลกมนุษย์,สวรรค์,พรหม,เขาพระสุเมรุ,มหาสมุทรทวีปทั้ง ๔,เขาสัตตบริภัณฑ์
และป่าหิมพานต์) เป็นต้น ท่านเห็นว่าสัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมอย่างไร

พระราชวิสุทธาจารย์ฯ	สัมพันธ์กับไตรภูมิ โดยเห็นได้จากการจัดลำดับ ระดับต่ำเริ่ม จากพื้นดิน พื้นน้ำ ที่อยู่ของหมู่สรรพสัตว์ ระดับกลางเขาพระสุเมรุหรือเทวดา ระดับสูงคือพรหม อรูปพรหม มุ่งให้เป็นสื่อสอนการเวียนว่ายในวัฏฏะสงสารและ กฎแห่งกรรม
พระศรีปริยัติเวที,ดร.ฯ	เป็นการแบ่งจักรวาลออกเป็นชั้นต่างๆ แยกให้เห็น ภพทั้ง ๓ เหมือนในธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ที่เรียงลำดับชั้นเทพ ทั้ง ๖ ชั้นและเรียงลำดับชั้นพรหมและอรูปพรหมให้เห็นไว้อย่าง ชัดเจน สอนทางสายกลางมัชฌิมาปฏิปทา และเป็นการสร้าง ศรัทธาความเชื่อในการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิแล้วทรงตรัส ถึงของจริงอันประเสริฐ ๔ อย่างคืออริยสัจ ๔
พระโกณวราภรณ์,ดร.ฯ	สัมพันธ์โดยตรงกับไตรภูมิ อันเป็นคำสอนหลักเรื่อง ภพ ๓ และภูมิ ๔
พระมหาสมัย อัครปัญญาฯ	สัมพันธ์กันในฐานที่เป็นการแสดงภพภูมิใน รอยพระพุทธรูป คือโลกมนุษย์ สวรรค์ พรหม เพื่อให้เป็นสื่อ ถึงกฎแห่งกรรมทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และการเวียนว่ายตายเกิด
พระครูวิสิฐธรรมรสฯ	สัมพันธ์กับไตรภูมิ เพื่อเป็นสื่อถ่ายทอดพระธรรม คำสอนว่า ใครปฏิบัติได้ขึ้นไหนก็เข้าถึงขั้นนั้นอันเป็นทางไปของ

	จิตหลังจากกายแตกดับ
พระครูสังฆรักษ์โกวิท โกวิทฺยา	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมเรื่องที่จะสื่อหรือสอนถึงไตรภพภูมิ ทั้ง ๓ อันเป็นที่เวียนว่ายตายเกิดของหมู่สัตว์ที่ยังไม่หมดกิเลส
พระมหาพิร ชินวโร	สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรมในหลักการใช้เป็นสื่อสัญลักษณ์สอนเรื่องกฎแห่งการเวียนว่ายตายเกิดหรือกฎแห่งกรรม ถ้าทำดีก็เลื่อนไปเกิดในชั้นที่สูงขึ้นถ้าหลงผิดทำชั่วก็เลื่อนลงไปเกิดเสวยวิบากในภพภูมิที่ต่ำ
ดร.ภักดิ์ อยู่คงดี	ต้องพิจารณาว่าสัมพันธ์กับหลักของใคร ถ้าหลักทางพระพุทธศาสนา ก็คือภพภูมิ การเวียนว่ายไปตามกฎแห่งกรรมจนกว่าจะหมดกิเลส
นายพงศ์ธันว์ สำเภาเงิน	สัมพันธ์กับการแสดงผลรวมของภพ, ภูมิในจักรวาลว่า ผลของการกระทำอย่างใดก็ต้องเป็นอย่างนั้น คือถ้าทำดีผลสุดท้ายคือความสุขในมนุษย์, สวรรค์, พรหม, อรูปพรหม ถ้าทำชั่วผลสุดท้าย คืออบายภูมิ นรก เปรต อสุรกายและสัตว์เดรัจฉาน หากหลุดพ้นก็พ้นโลก
ผศ.ดร.สมิทธิพล เนตรนิมิตร ฯ	ถ้ามองในแง่ความสัมพันธ์กับหลักธรรม เห็นว่าสัญลักษณ์ภพ, ภูมิในจักรวาลแสดงถึงระดับจิตใจหรือภาวะทางจิตใจของสัตว์ที่แตกต่างกัน สูง ต่ำ ละเอียดประณีต ตามที่แต่ละคนได้ผ่านการฝึกอบรมมา
นายบุญเลิศ เสนานนท์	สัมพันธ์กับภพ, ภูมิ เพื่อต้องการยกมาแสดงให้ผู้พบเห็นหรือกราบไหว้รอยพระพุทธรูปได้เรียนรู้เข้าใจถึงกฎแห่งการเวียนว่ายและกฎแห่งการกระทำดีหรือชั่วว่าผลจะเป็นอย่างไร
นายบุญเหลือ บุราณสาร	สัมพันธ์กับหลักภพ ๓ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ และภูมิ ๔ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกุตตรภูมิ